

JULIUSZ S. TYM

PANCERNI I UŁANI GENERAŁA ANDERSA

BRÓŃ PANCERNA I KAWALERIA PANCERNA
POLSKICH SIŁ ZBROJNYCH NA ŚRODKOWYM
WSCHODZIE I WE WŁOSZECH 1941–1946

TETRAGON

WARSZAWA

Recenzeci:

prof. zw. dr hab. Henryk Hermann

prof. AON dr hab. Janusz Zuziak

Redakcja:

Tadeusz Zawadzki

Współpraca redakcyjna i korekta:

Jolanta Wierzchowska

Projekt graficzny serii i okładki:

Teresa Oleszczuk

DTP, mapy, indeksy:

Tadeusz Zawadzki

Copyright © 2012 by Julisz S. Tym

Copyright © 2012 by Tetragon sp. z o.o.

Fotografia na okładce: Sherman III jednego z pułków 2. Brygady Pancernej w czasie bitwy o Anconę (ze zbiorów Z. Lalaka)

Fotografia na stronie tytułowej: Czołg Sherman pod Piedimonte, V 1944 r. (NAC)

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Wydawca:

Wydawnictwo Tetragon Sp. z o.o.

00-836 Warszawa, ul. Żelazna 41 lok. 21

e-mail: kontakt@tetragon.com.pl

Książki można zamówić na: www.tetragon.com.pl

Druk i oprawa:

Sowa-Druk na Życzenie

www.sowadruk.pl

ISBN 978-83-63374-01-3

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I. Organizacja oddziałów i jednostek	15
1.1. Broń pancerna w Armii Polskiej w Związku Sowieckim.	17
1.2. Utworzenie 2. Brygady Czołgów w Armii Polskiej na Wschodzie	29
1.3. Formowanie pułków kawalerii pancernej w Armii Polskiej na Wschodzie	59
1.4. Zmiany w organizacji wojsk pancernych 2. Korpusu	78
1.5. Organizacja 3.(14.) Wielkopolskiej Brygady Pancernej	112
1.6. Ośrodki szkolenia wojsk pancernych na Środkowym Wschodzie i we Włoszech. . .	125
1.7. Wnioski z procesu formowania oddziałów i jednostek	134
Rozdział II. Szkolenie w latach 1941–1946	140
II.1. Proces szkolenia oddziałów pancernych na Środkowym Wschodzie.	143
II.2. Specyfika szkolenia pułków rozpoznawczych.	166
II.3. Szkolenie oddziałów i jednostek we Włoszech	183
II.4. Proces szkolenia 3.(14.) Wielkopolskiej Brygady Pancernej.	210
II.5. Rola ośrodków szkoleniowych	224
II.6. Wnioski.	237
Rozdział III. Działania bojowe 1944–1945	244
III.1. Broń pancerna i kawaleria pancerna w bitwie o Monte Cassino	244
III.2. Użycie wojsk pancernych w bitwie o Anconę.	296
III.3. Przełamanie Linii Gotów	346
III.4. Walki w Apeninach Emiliańskich	386
III.5. Bitwa o Bolonię	401
III.6. Wnioski.	458
Zakończenie	467
Bibliografia	474
Skorowidz nazw geograficznych	480
Skorowidz nazwisk	490

**Ośrodki formowania, szkolenia i dyslokacja powojenna
wojsk pancernych 2. Korpusu na Środkowym
Wschodzie i we Włoszech**

Opr.: TZ

Wstęp

Jednostki i oddziały broni pancernej i kawalerii pancernej, które wchodziły w skład kolejnych związków dowodzonych przez gen. Władysława Andersa, nie doczekały się jeszcze wspólnego opracowania. Na przeszkodzie temu stało wiele przyczyn, spośród których najistotniejszym czynnikiem były różnice pomiędzy bronią pancerną a kawalerią pancerną, wynikające z wielu odmienności natury doktrynalnej, organizacyjnej i mentalnej. Najprościej można to zamknąć potocznym zwrotem, że nie było im razem po drodze. Choć wiele przekazów wskazuje na taki stan rzeczy, to niniejsza publikacja wykazuje, że nie zawsze tak było.

W Armii Polskiej na Wschodzie i w 2. Korpusie określenie „broń pancerna” zarezerwowano dla oddziałów i jednostek wyposażonych w czołgi, czyli batalionów i brygad czołgów oraz pułków i brygad pancernych, a termin „kawaleria pancerna” oznaczał pułki rozpoznawcze na samochodach pancernych, natomiast wspólny ośrodek szkoleniowy otrzymał nazwę Centrum Wyszukolenia Wojsk Pancernych. Zauważyć jednak należy, że część Polskich Sił Zbrojnych znajdująca się na Wyspach Brytyjskich używała terminu „kawaleria pancerna” odmiennie od wojsk formowanych na Środkowym Wschodzie i we Włoszech¹.

Niniejsze opracowanie jest próbą ukazania dziejów broni pancernej i kawalerii pancernej Polskich Sił Zbrojnych w ZSRS formowanych w latach 1941–1942, Armii Polskiej na Wschodzie istniejącej w latach 1942–1943 oraz 2. Korpusu do czasu jego przetransportowania z Włoch do Wielkiej Brytanii. Z tego powodu ramy chronologiczne opisywanych wydarzeń zamykają się w swojej zasadniczej części cezurami, które wyznacza pierwsza połowa sierpnia 1941 r., czyli moment rozpoczęcia formowania armii polskiej w Związku Sowieckim oraz przetransportowanie jednostek i oddziałów polskiego 2. Korpusu z Włoch do Wielkiej Brytanii w maju i czerwcu 1946 r., gdy pułki pancerne i pułki kawalerii pancernej zatraciły charakter oddziałów bojowych.

Podkreślić należy, że nie jest możliwe dokonanie obiektywnej oceny i wyciągnięcie właściwych wniosków odnośnie do działań bojowych polskich jednostek i oddziałów bez szerszego spojrzenia na zagadnienia ich formowania i wyszkolenia. Dlatego celem niniejszego opracowania jest wykrycie i zrekonstruowanie związków przyczynowo-skutkowych zachodzących pomiędzy tymi procesami. Przyjęcie założenia przedstawionego w pierwszym zdaniu tego akapitu spowodowało, że autor skupił się na problematyce wynikającej z wojennego przeznaczenia opisywanych oddziałów i jednostek, pomijając kwestie niemające w jego przeświadczeniu znaczącego wpływu na osiągnięcie gotowości bojowej. Takie podejście do tego zagadnienia

¹ W Wielkiej Brytanii określenia „kawaleria pancerna” używano w odniesieniu do 10 Brygady Kawalerii Pancernej i jej pułków, a wynikało to z nazwy przyjętej dla tej jednostki jeszcze we Francji w 1940 r.

wywarło wpływ na przyjęty układ opracowania, które składa się ze wstępu, trzech rozdziałów i zakończenia. Ponadto zdecydowało o przyjęciu układu problemowo-chronologicznego.

W rozdziale pierwszym przedstawiona została problematyka organizacji oddziałów i jednostek na poszczególnych etapach rozwoju wojsk, których wspólnym mianownikiem była osoba dowódcy, czyli gen. Władysława Andersa. Z tego powodu przedstawiono próby utworzenia oddziałów broni pancernej w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRS, proces formowania 2. Brygady Czołgów oraz pułków kawalerii pancernej w ramach Armii Polskiej na Wschodzie, a następnie przeobrażenia i rozwój broni pancernej oraz kawalerii pancernej w 2. Korpusie, czego zwieńczeniem było sformowanie 2. Warszawskiej Dywizji Pancernej, 3.(14.). Wielkopolskiej Brygady Pancernej oraz Centrum Wyszkożenia Wojsk Pancernych. Mając na uwadze znaczenie ośrodków szkoleniowych dla procesu formowania i szkolenia wojsk oraz kształcenia kadr dowódczych kwestię ich organizacji ukazano osobno.

Drugi rozdział ukazuje złożony proces szkolenia oddziałów i jednostek broni pancernej i kawalerii pancernej w okresie zakreślonym ramami chronologicznymi niniejszego opracowania. Mając na uwadze zaakcentowane odmienności broni pancernej i kawalerii pancernej wyeksponowano ten wątek w rekonstrukcji zasadniczego dla opisywanych wojsk okresu wyszkolenia w czasie ich pobytu w Palestynie, Iraku i Egipcie w latach 1942–1943. Ze względu na specyfikę warunków funkcjonowania osobno przedstawiono proces szkolenia realizowany we Włoszech w latach 1944–1946 oraz w Egipcie w 1945 r. Istotna rola, jaką miały do spełnienia ośrodki szkoleniowe, spowodowała, że ich funkcjonowanie również doczekało się samodzielnego potraktowania w ramach tego rozdziału.

Ostatni, najobszerniejszy rozdział traktuje o walkach i bojach toczonych przez oddziały i jednostki broni pancernej i kawalerii pancernej 2. Korpusu w kampanii włoskiej. Wskazać należy, że poszczególne punkty tego rozdziału zostały opracowane w sposób nierówny, bowiem autor opisując przede wszystkim działania oddziałów, w wielu miejscach wyeksponował działania poszczególnych pododdziałów. Zabieg ten miał na celu uwypuklenie pewnych specyficznych form walki, odmiennych od standardowych rozwiązań taktycznych, a niekiedy roli danego pododdziału w przyjętym ugrupowaniu bojowym. Autor ma świadomość tego, że dokonany wybór będzie traktowany jako subiektywny, pomimo dążenia do zaprezentowania pełnego spektrum działań taktycznych prowadzonych przez polskie oddziały i jednostki broni pancernej i kawalerii pancernej na Półwyspie Apenińskim.

Problemy stanowiące obszar dociekań autora niniejszego opracowania były już przedmiotem badań. Dotyczyły one jednak nade wszystko poszczególnych oddziałów bądź wybranych wątków z ich dziejów. Jako pierwsze powstały w latach 1943–1947 opracowania historii dywizji, brygad i pułków. Część z nich jako samodzielne publikacje, a część jako numery specjalne czasopism wojskowych².

² Dywizja Lwów. Wspomnienia żołnierskie z Z.S.R.R. i z Iraku 1941–1943, Jerozolima 1944; A.B. Brochwicz-Lewiński, *Krótki zarys historii 6 Dywizji „Lwów”*, b.m.w.; Pułk 6 Pancerny, *„Dzieci Lwowskich” 1941–17 X. 1945*, Włochy 1945; Taran (numer specjalny na pierwsze święto Pułku 4 Pancernego) 18 V 1946.

Wśród opracowań historycznych podstawowe informacje dotyczące formowania i funkcjonowania Polskich Sił Zbrojnych w ZSRS, Armii Polskiej na Wschodzie, a także formowania, funkcjonowania i działań bojowych 2. Korpusu, w tym ich broni pancernej i kawalerii pancernej, zawierają obie części drugiego tomu syntezy *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, aczkolwiek obraz ten jest niepełny, ponieważ dzieło to nie zostało ukończone³. Podstawową wiedzę dostarczają rozdziały *Zarysu historii polskiej broni pancernej 1918–1947* opracowanego przez oficera kawalerii, a później broni pancernej płk. Mariana W. Żebrowskiego⁴. Cenne ustalenia odnośnie do działań bojowych zawierają opracowania zredagowane przez płk. dypl. dr. Stanisława Biegańskiego⁵ oraz płk. dr. Mieczysława Młotkę⁶. Jako ich istotne uzupełnienie należy traktować ustalenia oficerów brytyjskich i kanadyjskich⁷.

Pamiętać należy, że prowadzenie nieskrępowanych badań naukowych dotyczących dziejów Polskich Sił Zbrojnych utworzonych w czasie II wojny światowej na obczyźnie, w tym formacji dowodzonych przez gen. Władysława Andersa, w warunkach tzw. PRL było utrudnione, a publikowanie swoich ustaleń ograniczone w różnorodny sposób. Dlatego jako ważny, choć przyczynkarski, należy uznać tekst Tadeusza Jeziorowskiego poświęcony 3.(14.) Wielkopolskiej Brygadzie Pancernej opublikowany w 1986 r., a więc w okresie, gdy o gen. Andersie i jego żołnierzach można było pisać prawie wyłącznie źle⁸. Jako begunowo odległe od ustaleń tego autora uznać należy „osiągnięcia” innego krajowego historyka Witolda Biegańskiego⁹.

Zmiany, jakie nastąpiły w Polsce po 1989 r., umożliwiły podjęcie badań kolejnym pokoleniom krajowych historyków. Dużą rolę w studiach nad dziejami Polskich Sił Zbrojnych, w tym historią związków operacyjnych i taktycznych dowodzonych przez gen. Władysława Andersa odgrywają ustalenia wieloletniego badacza tej problematyki dr. hab. Zbigniewa Wawra¹⁰. W odniesieniu do szlaku bojowego wojsk 2. Korpusu niezwykle ważną rolę w odkłamywaniu w Polsce dziejów tego związku taktycznego odegrało środowisko historyków skupione wokół prof. dr. hab. Bogusława Polaka. Z jego inicjatywy wydano kilkutomową edycję *Źródeł do dzie-*

³ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej* (dalej PSZ...), t. 2, *Kampanie na obczyźnie*, cz. 1, wrzesień 1939 – czerwiec 1941, Londyn 1959; cz. 2, czerwiec 1941 – czerwiec 1944, Londyn 1975.

⁴ M.W. Żebrowski, *Zarys historii polskiej broni pancernej 1918–1947*, Londyn 1971.

⁵ *Działania 2 Korpusu we Włoszech*, pod red. Stanisława Biegańskiego, t. 1, Londyn 1963.

⁶ *Trzecia Dywizja Strzelców Karpackich 1942–1947*, pod red. Mieczysława Młotki, t. 1, Londyn 1978.

⁷ *History of the Second World War*, J. Butler (ed.); *The Mediterranean and Middle East*, I.S.O. Playfair (ed.); vol. VI: *Victory in the Mediterranean*, p. I: C.J.C. Molony et al, 1st April to 4th June 1944, London 2004; p. 2: W. Jackson, T.P. Gleave, June to October 1944, London 2004; p. 3: idem, November 1944 to May 1945, London 2004; *Official History of the Canadian Army in the Second World War*, vol. 2: G.W.L. Nicholson, *The Canadians in Italy 1943–1945*, Ottawa 1957.

⁸ T. Jeziorowski, *Wielkopolska kawaleria pancerna i zmotoryzowana w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie*, [w:] *Lance do boju. Szkice historyczne do dziejów jazdy wielkopolskiej X wiek–1945 r.*, pod redakcją naukową Bogusława Polaka, Poznań 1986.

⁹ W 1986 r. autor ten opublikował dwa opracowania poświęcone działaniom prowadzonym przez 2. Korpus w kampanii włoskiej. Publikacja poświęcona bitwie o Anconę ukazała się w serii „Biblioteka Pamięci Pokoleń” programowanej przez ówczesną Radę Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, natomiast w serii wydawniczej „Historyczne Bitwy” wydano opracowanie dotyczące bitwy o Bolonię. Cechą charakterystyczną tych publikacji jest chaotyczna narracja, będąca wynikiem wykorzystania niewielu dokumentów źródłowych, czego następstwem są mylne i tendencyjne oceny. Autor ten nie potrafił posłużyć się nawet źródłami znajdującymi się w Wojskowym Instytucie Historycznym, gdzie był zatrudniony. Zob.: W. Biegański, *Ankona*, Warszawa 1986; idem, *Bolonia*, Warszawa 1986. W tej sytuacji za nieuzasadnioną należy uznać zamieszczoną w Wikipedii ocenę jego dorobku, gdzie stwierdzono: *W latach 1964–1988 książki Witolda Biegańskiego stanowiły niemal jedyne rzetelne źródło wiedzy o wysiłku brygady podhalańskiej, brygady karpackiej, drugiego korpusu*. Zob. pl.wikipedia.org/wiki/Witold_Biegański.

¹⁰ Z. Wawer, *Znów w polskim mundurze. Armia Polska w ZSRR sierpień 1941 – marzec 1942*, Warszawa 2001; idem, *Monte Cassino. Walki 2 Korpusu Polskiego*, Warszawa 2009.

jów 2 Korpusu Polskiego¹¹, a także zorganizowano cykl konferencji naukowych, których pokłosiem jest seria wydawnicza początkowo ukazująca się jako „Bitwa o Monte Cassino 1944. Geneza – Przebieg – Opinie”, która ostatecznie otrzymała tytuł „Studia i materiały do dziejów 2. Korpusu Polskiego”¹². Część z nich dotyczyła problematyki walk i bojów oddziałów broni pancernej i kawalerii pancernej 2. Korpusu. Ponadto ukazują się opracowania historyków poświęcone wybranym aspektom formowania i funkcjonowania Polskich Sił Zbrojnych oraz ich udziału w działaniach wojennych. Prace te mają różny ciężar gatunkowy. Wyjątkami jednak są rzetelne monografie oparte na solidnej bazie źródłowej¹³. W większości przeważają prace o charakterze odtwórczym, powielające ustalenia autorów opracowań wydanych przed laty na uchodźstwie¹⁴.

Cenne okazały się monografie poszczególnych pułków pancernych oraz pułków kawalerii, przy czym wskazać należy, że poziom ich jest nierówny. Istotne znaczenie miał tu stopień przygotowania historycznego ich autorów oraz umiejętność wykorzystania źródeł, a także stan tych ostatnich, w tym również zasób informacji, które zawierają. Większość z tych opracowań powstała na uchodźstwie¹⁵, a tylko nieliczne w kraju¹⁶. Dotyczy to również opracowań poświęconych pułkom artylerii, które wspierały ogniem lub wzmacniały pułki pancerne oraz pułki kawalerii pancernej 2. Korpusu¹⁷.

W odróżnieniu od wspomnień weteranów 1. Dywizji Pancernej wspomnienia żołnierzy broni pancernej i kawalerii pancernej 2. Korpusu koncentrują się zarówno na działaniach bojowych, jak i innych wątkach funkcjonowania ich oddziałów. Dotyczy to w równym stopniu wspomnień zamieszczonych na łamach „Przeglądu Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, ukazującego się od 1962 r. jako „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, jak i wspomnień wydrukowanych w formie samodzielnych publikacji. W większości są to wspomnienia oficerów ze szczebla dowódcy pododdziału – plutonu i szwadronu, rzadziej ze szczebla dowódcy pułku, przy niemalże kom-

¹¹ Na razie wydano 5 tomów części czwartej „Kampania włoska”, która mimo że jeszcze niepełna, obejmuje 7 woluminów zawierających łącznie ponad 250 dokumentów: *Bitwa o Monte Cassino 11–18 maja 1944. Wybór źródeł. Geneza – Przebieg – Opinie*; wstęp, wybór i opracowanie Bogusław Polak, t. 1–3, Koszalin 1999–2001; t. 4: *Bitwa o Piedimonte San Germano 19–25 maja 1944*, wstęp, wybór i opracowanie Waldemar Handke, Leszno 2004; t. 5, cz. 1–2: *Organizacja i działania bojowe 2. Korpusu PSZ na Zachodzie 1943–1945. Bitwa o Ankonę. Wybór źródeł*, wstęp, wybór i opracowanie Michał Polak, Leszno 2004–2005; t. 7, cz. 1–2: *Organizacja i działania bojowe 2. Korpusu PSZ na Zachodzie 1943–1945. Bitwa o Bolonię 1945. Wybór źródeł*, wstęp, wybór i opracowanie Michał Polak, Leszno 2009.

¹² *Bitwa o Monte Cassino 1944. Geneza – Przebieg – Opinie*, t. 1–2, pod redakcją Bogusława Polaka, Koszalin 2000–2001; t. 3–5, pod redakcją Bogusława Polaka i Waldemara Handke, Leszno 2003–2004; t. 8, *Bitwy generała Władysława Andersa*, pod redakcją Bogusława Polaka, Waldemara Handke i Zenona Józwiaka, Leszno 2007.

¹³ M. Polak, *Służby logistyczne 2 Korpusu w bitwie o Monte Cassino 1944 (Z dziejów logistyki PSZ na Zachodzie)*, Koszalin 2005.

¹⁴ Z. Dunin-Wilczyński, *Wojsko Polskie w Iraku 1942–1943*, Warszawa 1993. Krytyczna recenzja tego opracowania: M. Wroński, *Wielbłąd i pustynia*, Mars. Problematyka i Historia Wojskowości. Studia i Materiały 1994, t. 2, s. 354–357.

¹⁵ *Dzieje 15 Pułku Ułanów Poznańskich (1 Pułku Ułanów Wielkopolskich)*, pod red. Pawła Zaremby, Londyn 1962; *Ułani Karpaccy. Zarys historii pułku*, red. J. Bielatowicz, Londyn 1966; *Księga dziejów 7 Pułku Ułanów Lubelskich im. Generała Kazimierza Sosnkowskiego*, red. J. Smoleński, M.W. Żebrowski, Londyn 1969; *Z dziejów 25-go Pułku Ułanów Wielkopolskich*, red. Wiesław A. Lasocki, Londyn 1970; *Ułani Podolscy. Dzieje Pułku Ułanów Podolskich 1809–1947*, Londyn 1982; A. Suchcitz, *Dzieje 1 Pułku Ułanów Krechowieckich 1941–1947*, Londyn 2002; W. Tylka, *Z dziejów Pułku 4 Pancernego „Skorpion” (1942–1947)*, Londyn–Tarnowskie Góry 2004.

¹⁶ M. Wroński, *Ostatni polscy huzarzy. Monografia 10 Pułku Huzarów (1944–1947)*, Londyn–Tarnowskie Góry 1997; Z. Lalak, *Pułk 4. Pancerny „Skorpion”. Regiment 4th Armoured „Scorpion”*, Warszawa 2003; W. Handke, *Semper Fidelis. Dzieje Pułku 6 Pancernego „Dzieci Lwowskich”*, Leszno 2006.

¹⁷ S.J. Druce, *7 PAK. Szkic historyczny zmechanizowanego pułku artylerii konnej 1942–1947*, Londyn 1991; M. Wroński, *Od śniegów Sybiru do pomarańcz gaju. Dzieje 7. Pułku Artylerii Przeciwpancernej II Korpusu Polskiego 1942–1947*, Londyn 1986.

pletnym braku wspomnień dowódców jednostek. Pomimo subiektywizmu cechującego tę formę przekazu historycznego wiele spośród nich uznać należy za niezwykle cenne. Do nich należą przede wszystkim wspomnienia kapelana Pułku 4. Pancernego ks. Adama Studzińskiego¹⁸, jak i wspomnienia ppłk. Bolesława Kukielki¹⁹ oraz ppor. Aleksandra Średnickiego²⁰, a także mocno zbeletryzowane wspomnienia mjr. Bohdana Tymienieckiego²¹. Autor świadomie, a nawet z premedytacją, zrezygnował z wykorzystania wspomnień byłego dowódcy jednego z pułków kawalerii pancerniej, który okazał się sowieckim agentem²². Wskazać należy, że część artykułów opublikowanych na łamach „Przeglądu Kawalerii i Broni Pancerniej”, zwłaszcza przez dowódców pułków, ma charakter raczej studium taktycznego niż wspomnień, aczkolwiek ocena ta jest dziś trudna ze względu na zmiany, jakie nastąpiły w zakresie językowym²³.

W ostatnich latach wzrosło zainteresowanie dziejami 1. Dywizji Pancerniej, natomiast problematyka broni pancerniej i kawalerii pancerniej 2. Korpusu nie cieszy się nadmiernym zainteresowaniem kolejnych pokoleń historyków. Na uznanie zasługują starania Zbigniewa Lalaka, który z powodzeniem popularyzuje dzieje oddziałów pancernych 2. Korpusu²⁴.

Podstawowe źródła do dziejów Polskich Sił Zbrojnych, w tym formacji broni pancerniej i kawalerii pancerniej wchodzących w skład Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, Armii Polskiej na Wschodzie, a następnie 2. Korpusu znajdują się w zasobie archiwalnym Archiwum Instytutu i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Podstawowe dokumenty wykorzystane w niniejszym opracowaniu znajdują się w aktach naczelnych władz wojskowych, Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, Armii Polskiej na Wschodzie oraz 2. Korpusu. Są to przede wszystkim dokumenty wytworzone przez wyższe szczeble dowodzenia zarówno w układzie narodowym, jak i sojuszniczym, a także wytworzone przez poszczególne jednostki i oddziały. Zostawiły one po sobie różnorodną spuściznę aktową, która jest rozproszona. Dlatego za najbardziej zwarte materiały aktowe dotyczące jednostek i oddziałów formowanych w Związku Sowieckim, na Środkowym Wschodzie i we Włoszech uznać należy dzienniki działań i kroniki oddziałów oraz rozkazy dzienne. Imponuje zwłaszcza dziennik działań 2. Brygady Pancerniej, na który składa się dziesięć pokaznych jednostek archiwalnych.

Część dokumentów wytworzonych przede wszystkim przez wyższe dowództwa i sztaby dotarła po wojnie do kraju i została złożona w Wojskowym Instytucie Historycznym, następnie

¹⁸ A. Studziński, *Wspomnienia kapelana Pułku 4. Pancernego „Skorpion” spod Monte Cassino*, Kraków 1998.

¹⁹ B.J. Kukielka, *Życie kreślone historią. Drogi wojenne żołnierza Rzeczypospolitej*, Pruszków 1998.

²⁰ A. Średnicki, *Droga do Monte Cassino i dalej. Zapiski pamiętnikarskie i wspomnienia*, Warszawa 1993.

²¹ B. Tymieniecki, *Na imię jej było Lily*, Londyn 1971, Warszawa 1984, 1987, 2009.

²² Chodzi o dowódcę 12. Pułku Ułanów Podolskich rtm. Jerzego Klimkowskiego (przyp. red.).

²³ A. Bieliński, *Wzmocniony pułk rozpoznawczy w rozpoznaniu, konsolidacji i odparciu przeciw natarciu*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancerniej (Londyn) 1984, nr 114 [pisownia oryginalna – J.S.T.]; Z. Dudziński, *Walki Pułku 4. Pancernego w międzyrzeczu Cesano–Metauro*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancerniej (Londyn) 1975, nr 80; S. Zakrzewski, *Z walk Pułku Ułanów Karpackich pod Loreto*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancerniej (Londyn) 1963, nr 32. Wskazuje na to fakt, że pierwszy z przywołanych artykułów został opublikowany w 1946 r. w fachowym periodyku wojskowym „Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu”. Zob. A. Bieliński, *Wzmocniony pułk rozpoznawczy w rozpoznaniu, konsolidacji i odparciu przeciwnatarcia (przykład działań 15. Pułku Ułanów Poznańskich w dniach 30.VI, 1 i 2.VII.1944 r.)*, Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu 1946, z. 1.

²⁴ Z. Lalak, A. Kamiński, *Artyleria samobieżna w Polskich Siłach Zbrojnych 1940–1945*, Warszawa b.r.w.; Z. Lalak, *Broń Pancerna w PSZ 1939–1945. Organizacja i struktura*, Warszawa 2005; Idem, *Kawaleria pancerna w PSZ 1940–1945. Organizacja i struktura*, Warszawa 2006; Idem, *Pułk 6. Pancerny „Dzieci Lwowskich” w walkach o Piedimonte San Germano 19–25 maj 1944 rok. Zarys działań Zgrupowania „Bob”, Militaria i Fakty 2001, nr 6; idem, *Pułk 6. Pancerny „Dzieci Lwowskich” Piedimonte San Germano*, Poligon 2006, nr 1; idem, *Walki Pułku 4. Pancernego „Skorpion” w Apeninach Emilijskich*, Poligon 2008, nr 4.*

stanowiła część Zbiorów Specjalnych Biblioteki Naukowej Wojskowego Biura Badań Historycznych, a od 2010 r. znajduje się w zasobie Centralnego Archiwum Wojskowego, gdzie ze względu na zużycie pierwotnego zasobu podlega ponownemu opracowaniu.

Wśród archiwów zagranicznych, w których przechowywane są źródła dotyczące Polskich Sił Zbrojnych, należy wymienić przede wszystkim brytyjskie The National Archives mieszczące się w londyńskim Kew. Liczne informacje dotyczące Polskich Sił Zbrojnych, w tym zagadnień stanowiących przedmiot rozważań autora niniejszej publikacji, znajduje się w aktach premiera Wielkiej Brytanii, Gabinetu Wojennego, War Office, Imperialnego Sztabu Generalnego, a także aktach wyższych dowództw brytyjskich. Stopień rozproszenia materiałów dotyczących Armii Polskiej na Wschodzie oraz 2. Korpusu, w tym ich wojsk pancernych, uznać należy za bardzo duży. Przeprowadzona przez autora niniejszego opracowania wiosną 2011 r. kwerenda archiwalna objęła zaledwie kilkadziesiąt jednostek archiwalnych, a jej wynikiem było kilkaset dokumentów dotyczących broni pancernej i kawalerii pancernej Armii Polskiej na Wschodzie oraz 2. Korpusu. Większość z nich stanowiły jednak kopie dokumentów przesłanych dowództwom tych związków i znajdujących się obecnie w aktach przechowywanych w Archiwum Instytutu i Muzeum im. gen. Sikorskiego.

Odnosząc się do kwestii terminologii wojskowej zastosowanej w niniejszym opracowaniu rozpocząć należy od kwestii zasadniczych, a mianowicie określić: broń pancerna, wojska pancerne i kawaleria pancerna. Rozważania zacząć należy od przypomnienia, że przed wybuchem II wojny światowej w składzie Ministerstwa Spraw Wojskowych funkcjonowało Dowództwo Broni Pancernych odpowiadające wówczas za problematykę czołgów, samochodów pancernych, pociągów pancernych oraz pojazdów mechanicznych w ogóle. Od 1938 r. wydawało ono fachowy periodyk wojskowy pod tytułem „Przegląd Wojsk Pancernych”. Z kolei na obczyźnie w Oddziale III Sztabu Naczelnego Wodza utworzono Wydział Broni Pancernej. Widać więc wyraźnie, że terminy: bronie pancerne, broń pancerna oraz wojska pancerne należy traktować jako synonimy.

Z kolei termin „kawaleria pancerna” pojawił się w 1940 r. We Francji został użyty nieco na wyrost, a na Wyspach Brytyjskich „in advance”, jakby to określił nasz niewierny sojusznik, z wyprzedzeniem, bowiem poprzedził przydział wozów bojowych i zmiany w mentalności dotychczasowych kawalerzystów. W I Korpusie znajdującym się na Wyspach Brytyjskich używano terminu „kawaleria pancerna” odmiennie od wojsk formowanych na Środkowym Wschodzie i we Włoszech. W Armii Polskiej na Wschodzie i w 2. Korpusie określenie „kawaleria pancerna” oznaczało pułki rozpoznawcze na samochodach pancernych, a termin „broń pancerna” zarezerwowano dla oddziałów i jednostek wyposażonych w czołgi, czyli batalionów i brygad czołgów, a następnie pułków i brygad pancernych. Z kolei wspólny ośrodek szkoleniowy otrzymał ostatecznie nazwę Centrum Wyszkożenia Wojsk Pancernych.

Wskazać jednak należy, że w latach 1942–1943 na Środkowym Wschodzie w ramach jednostki broni pancernej, czyli 2. Brygady Czołgów jeden z jej oddziałów – późniejszy 1. Pułk Ułanów Krechowieckich – czasowo używał nazwy 1. pułk kawalerii pancernej. Kwestia odrębności dwóch korpusów osobowych – broni pancernej i kawalerii – była istotna, mimo że w tym konkretnym wypadku oba rodzaje broni przyjęły jednakową organizację i posiadały takie samo uzbrojenie i wyposażenie. Chociaż na pozór stały się one jedną bronią, różniącą

się tylko proporczykami na kołnierzach, beretach i antenach wozów oraz nazwami niektórych stopni, to kawalerzyści nadal skłaniali się mentalnie do dawnych szwoleżerów, ułanów i strzelców konnych. Ta wyraźna odrębność spowodowała, że nie powstał nigdy wspólny korpus osobowy żołnierzy, którzy w bój wyruszali na czołgach. Dzienniki personalne do końca istnienia Polskich Sił Zbrojnych podawały awanse i zmiany ewidencyjne w korpusie oficerów broni pancernej i korpusie oficerów kawalerii, a wydawany po wojnie wspólny kwartalnik nosił nazwę „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”. Tymczasem w armii brytyjskiej już 30 kwietnia 1939 r. powstał Królewski Korpus Wojsk Pancernych (Royal Armoured Corps – RAC), który skupił zarówno dawny Królewski Korpus Czołgów (Royal Tank Corps – RTC) przeformowany w oddziały Królewskiego Pułku Czołgów (Royal Tank Regiment – RTR), jak i oddziały kawalerii, przede wszystkim regularne (Cavalry) oraz terytorialne (Yeomanry), które z koni przesiadły się na czołgi i samochody pancerne. Osobnym problemem stała się później kwestia włączenia wojsk rozpoznawczych (Reconnaissance Corps) w skład RAC.

W niniejszej publikacji postanowiłem poprzedzać numery i nazwy związków operacyjnych oraz wyższych związków taktycznych szczebla korpusu przymiotnikiem określającym ich przynależność narodową, aczkolwiek w przypadku armii amerykańskich i brytyjskich odnosi się to w zasadzie wyłącznie do dowództw tych wielonarodowych związków. Zgodnie ze stosowanym w epoce zapisem, w nazwach niemieckich korpusów zachowałem cyfry rzymskie, natomiast numery korpusów wojsk alianckich zapisywane są cyframi arabskimi.

W odniesieniu do używanego w niniejszej publikacji terminu „jednostka” wskazać należy, że jest on stosowany wyłącznie w odniesieniu do dywizji i brygad, natomiast dla pułków i batalionów używane jest określenie „oddział”. Z kolei wszystkie szwadrony i kompanie pułków i batalionów traktowane są jako pododdziały. Jednocześnie wskazać należy, że wszystkie szwadrony łączności oraz kompanie poszczególnych rodzajów służb, zgodnie z ówczesnie obowiązującą w Polskich Siłach Zbrojnych terminologią, określane są jako oddziały.

W przypadku zastosowanego nazewnictwa oddziałów podkreślić należy, że w Polskich Siłach Zbrojnych nazwy wszystkich jednostek, oddziałów i samodzielnych pododdziałów pisane były wielką literą. Ponadto w czerwcu 1944 r. pułki pancerne 2. Brygady Pancernej zaczęły używać nazw odmiennych od pułków pancernych 1. Dywizji Pancernej i 16. Brygady Pancernej stosując zmieniony szyk zapisu w postaci nazw Pułk 4. Pancerny oraz Pułk 6. Pancerny, co zostało usankcjonowane przez władze wojskowe. Należy również zaznaczyć, że obowiązującą zasadą było oznaczanie dywizjonów pułków artylerii cyframi rzymskimi. W niniejszym opracowaniu zachowano oryginalny zapis nazewnictwa oddziałów.

Zgodnie z obowiązującą w II Rzeczypospolitej terminologią żołnierze Polskich Sił Zbrojnych dzielili się na oficerów i szeregowych. Korpus oficerski dzielił się na generałów, oficerów sztabowych (major, podpułkownik, pułkownik), oficerów starszych (kapitan/rotmistrz) i oficerów młodszych (podporucznik, porucznik). Z kolei szeregowi dzielili się na podoficerów i szeregowców, i takie nazewnictwo zostało zastosowane w niniejszym opracowaniu. Podkreślić jednak należy, że w Polskich Siłach Zbrojnych, zamiast stosowanego powszechnie podziału szeregowych na podoficerów i szeregowców, w tej pierwszej grupie osobowej wprowadzono dodatkowe rozgraniczenie, wykazując podoficerów i osobno kaprali. Wynikało to z faktu, że organizacja brytyjska nie zaliczała wówczas kaprali do korpusu podoficerów, jednakże, aby nie zaciemniać obrazu, rozgraniczenie to nie zostało zastosowane w niniejszej pracy.

W niniejszym opracowaniu w odniesieniu do regionu określanego w polskiej terminologii jako Bliski Wschód zastosowano brytyjską nazwę Środkowy Wschód (Middle East), która wówczas była obecna w brytyjskiej terminologii wojskowej.

Mając na uwadze obowiązujący w Polsce system metryczny wszystkie wartości dotyczące odległości zostały podane w metrach, natomiast obok w nawiasach podano te wartości w systemie ówczesnie obowiązującym w Polskich Siłach Zbrojnych, czyli w systemie brytyjskim. Podobnie uczyniono w przypadku wartości dotyczących objętości materiałów pędnych i smarów.

Mając na uwadze utrzymanie w całym opracowaniu jednolitego sposobu datacji przywołanych dokumentów źródłowych autor zrezygnował z zachowania oryginalnego sposobu datowania dokumentów brytyjskiej proveniencji. W odniesieniu do dokumentów brytyjskich ich datacja została ujednolicona przez zastosowanie formuły *dated* w przypadku korespondencji lub protokołów, bądź *notified* w przypadku dokumentów organizacyjno-etatowych.

Pomimo z pozoru chwytliwego tytułu jest to opracowanie przeznaczone dla czytelnika wyrobionego pod względem wiedzy historyczno-wojskowej, dedykowane w zasadzie wąskiej grupie entuzjastów historii polskich wojsk pancernych. Zdaję sobie sprawę, że stosowana terminologia i miejscami hermetyczny język czynią tekst trudnym w odbiorze. Mam jednak nadzieję, że publikacja ta spełni oczekiwania osób zainteresowanych dziejami wojsk gen. Władysława Andersa, którym pomimo złożenia daniny krwi na szlaku „Z ziemi włoskiej do Polski” nie dane było powrócić do ojczyzny.

Wyrażam ogromną wdzięczność wszystkim, którzy służyli mi pomocą i radą, wnosząc tym samym swój wkład do powstania niniejszego opracowania. Gorąco dziękuję prezesowi Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie inż. Krzysztofowi Barbarskiemu, kierownikowi Archiwum tej szacownej instytucji dr. Andrzejowi Suchcitzowi oraz jego współpracownikowi mgr Jadwidze Kowalskiej za miłe przyjęcie, cierpliwość, a zwłaszcza trud kopiowania wielu dokumentów, a także za zgodę na wykorzystanie fotografii w niniejszym opracowaniu.

Szczególne słowa podziękowania należą się wieloletniemu badaczowi i znawcy dziejów Polskich Sił Zbrojnych dr. hab. Zbigniewowi Wawrowi, który udostępnił mi swoje zbiory oraz księgozbiór, a ponadto służył cennymi radami i wskazówkami. Uprzejme podziękowania raczy przyjąć dyrekcja i pracownicy Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego za oryginalne mapy działań 2. Korpusu w kampanii włoskiej, które posłużyły jako podkłady do zobrazowania walk oddziałów pancernych i kawalerii pancernej, a kilka spośród nich zostało zreprodukowanych w załącznikach. Dziękuję serdecznie badaczowi i popularyzatorowi dziejów broni pancernej i kawalerii pancernej Polskich Sił Zbrojnych Zbigniewowi Lalakowi za udostępnienie zdjęć zreprodukowanych w niniejszej publikacji. Większość fotografii zamieszczonych w publikacji pochodzi z jego zbiorów.

Podziękowania raczą przyjąć dr Łukasz Przybyło i red. Tadeusz Zawadzki z wydawnictwa „Tetragon”, nowej oficyny na mapie polskich wydawców książki historycznej, którzy dostrzegli możliwość umieszczenia niniejszego opracowania wśród ambitnych propozycji „Tetragonu”.

w lipcu 2011, w rocznicę bitwy o Anconę

Bibliografia

a) Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Gen. Sikorskiego (IPMS)

- 2 Korpus (sygn. A XI, A XIa)
- Armia Polska na Wschodzie (sygn. A VIII, A VIIIa)
- Dzienniki działań i kroniki oddziałów:
 - 2. Korpus (sygn. C 1/IV, C 4)
 - 2. Warszawska Dywizja Pancerna (sygn. C 82/I–II)
 - 2. Brygada Pancerna (sygn. C 550/I–IX)
 - 14. Wielkopolska Brygada Pancerna (sygn. C 128)
 - 7. Pułk Pancerny (sygn. C 194)
 - 6. batalion pancerny (sygn. C 205/I)
- Ośrodek Organizacyjny Broni Pancernej (sygn. C 205/II)
- 2. Brygada Czołgów (sygn. C 205/III)
- 6. Dywizja Piechoty (C 396/I–V)
- 10. batalion saperów (sygn. C 359/I)
- Pułk Ułanów Karpackich (sygn. C 731/I)
- 15. Pułk Ułanów Poznańskich (sygn. C 75)
- Kolekcje:
 - Kolekcja gen. Władysława Sikorskiego (sygn. KOL 1/DCNW)
 - Kolekcja ppłk. Józefa Lisa (KOL 210)
 - Diariusz płk. Mikołaja Wisznickiego (sygn. KOL 374)
 - ppor. Tadeusz Zajdźński (sygn. KOL 218)
- Naczelne władze wojskowe (sygn. A XII)
- Polskie Siły Zbrojne w ZSRR (sygn. A VII)
- Prezydium Rady Ministrów (sygn. PRM)
- Rozkazy dzienne:
 - 1. Dywizja Pancerna (sygn. R 344, R 1079)
 - 1. szwadron 15. Pułku Ułanów Poznańskich (sygn. R 1495)

- 12. Pułk Ułanów Podolskich (sygn. R 1501–1503)
- 14. Wielkopolska Brygada Pancerna (sygn. R 577a)
- 15. Pułk Ułanów Poznańskich (sygn. R 459, R 634, R 635, R 636, R 637)
- 2. Brygada Czołgów (sygn. R 578, R 1328)
- 2. Brygada Pancerna (sygn. R 578)
- 25. Pułk Ułanów Wielkopolskich (sygn. R 638)
- 4. batalion czołgów (sygn. R 544)
- 4. Pułk Pancerny (sygn. R 545–546)
- 7. Pułk Ułanów Lubelskich (sygn. R 662)
- Pułk Kawalerii 5. Dywizji Piechoty (sygn. R 961)
- Pułk Ułanów Karpackich (sygn. R 666–668)
- Rozkazy tajne:
 - 14. Wielkopolska Brygada Pancerna (sygn. R 577)

The National Archives (NA)

- War Office, sygn. WO 32/16329, Polish Armed Forces in United Kingdom
- Papers of the Chief of the Imperial General Staff, sygn. WO 216/19
- War Office: Papers concerning War Establishments, sygn. WO 24
- War Office, sygn. WO 32/9767
- Historical Monographs, sygn. WO 277/36
- Military Headquarters Papers, sygn. WO 204/8113

National Archives and Records Administration

NARA, t. 78, rol. 410, kl. 6378652

Wojskowe Biuro Badań Historycznych

WBBH, Zbiory Specjalne Biblioteki Naukowej, sygn. V/20/6

b) Źródła drukowane

Bitwa o Monte Cassino 11–18 maja 1944. Geneza, przebieg, opinie. Wybór źródeł, t. 1–3, Wstęp, wybór i opracowanie Bogusław Polak, Koszalin 1999–2001; t. 4, *Bitwa o Piedimonte San Germano 19–25 maja 1944*, Wstęp, wybór i opracowanie Waldemar Handke, Leszno 2004.

Documents on Polish-Soviet Relations 1939–1945, vol. 1, 1939–1943, London 1961.

Dziennik czynności gen. Władysława Andersa 1941–1945, wstęp i opr. Bogusław Polak, Koszalin 1998.

Gliński Stanisław, *Sprawozdanie z działania 4 Pułku Pancernego 2 Brygady Pancernej w natarciu „Honker” od dnia 11–19 maja 1944 r.*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1993, nr 143.

Jednostki Szkoły Podchorążych Kawalerii im. Gen. Władysława Andersa, Gallipoli 1946.

Kronika 2 Warszawskiej Dywizji Pancernej marzec–kwiecień 1946, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1997, nr 154.

Organizacja i działania bojowe 2. Korpusu PSZ na Zachodzie 1943–1945. Wybór źródeł, t. 5: *Działania zaczepne nad Adriatykiem. Bitwa o Ankonę*, cz. 1, Wstęp, wybór i opracowanie Michał Polak, Leszno 2004; t. 7, *Bitwa o Bolonię*, cz. 1, Wstęp, wybór i opracowanie Michał Polak, Leszno 2009.

Protokoły posiedzeń Rady Ministrów RP, t. 3, czerwiec–grudzień 1941, opr. Wojciech Rojek przy współopr. Andrzej Suchcitz, Kraków 1996.

c) Wspomnienia

Anders Władysław, *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946*, Londyn 1959.

Białkiewicz Mieczysław, *Ostatnie natarcie Pułku 4-go Pancernego „Skorpionów” na Mass Albaretta 17 i 18 maja 1944 r.*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1984, nr 114.

Białostocki Tadeusz, *Akcja 1 Pułku Ułanów Krechowieckich nad rzeką Chienti w dniu 27 czerwca 1944 roku*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1984, nr 114.

Bobiński Władysław, *14 Wielkopolska Brygada Pancerna*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1971, nr 64.

Bojakowski Roman, *„Jaskółka” w akcji... (Pierwszy dzień działań bojowych 2 kompanii Pułku 6 Pancernego)*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1976, nr 81.

Bojakowski Roman, *Pułk 6 Pancerny „Dzieci Lwowskich”. Droga i przeżycia*, Londyn 1994.

Dunin-Borkowski Olgierd, *Pułk Ułanów Karpaczkich pod Loreto*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1964, nr 36.

Gilewski Roman, *Z historii szkół podchorążych wojsk pancernych i sprawozdanie z pierwszego zjazdu absolwentów*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1970, nr 60.

Glica T., *Chrzest bojowy w czołgu*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1994, nr 146.

Głuchowski Krzysztof, *Śladami pradziadów*, Londyn 2001.

Kobecki Romuald, *Wszystkie drogi prowadzą do kraju*, Warszawa 1969.

Kopański Stanisław, *Wspomnienia wojenne 1939–1946*, Warszawa 1990.

Kukielka Bolesław Jan, *Życie kreślone historią. Drogi wojenne żołnierza Rzeczypospolitej*, Pruszków 1998.

Majewski Aleksander, *Przez cztery kontynenty. Od Lwowa do San Francisco. Wspomnienia żołnierza „Dzieci Lwowskich”*, Wstęp, opracowanie i przypisy Waldemar Handke, Leszno–San Francisco 2004.

Majewski Edmund, *Pluton móżdziej*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1994, nr 146.

Mitkiewicz Leon, *Z generałem Sikorskim na obczyźnie. Fragmenty wspomnień*, Paryż 1968.

Paciukanis Tadeusz, *Pułk Pancerny „Dzieci Lwowskich” w walce o Piedimonte S. Germano 19–25 maja 1944 roku*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1994, nr 146.

Pietrzak Wacław, *Przez wzgórza Italii*, Warszawa 1989.

Raczyński Edward, *W sojuszniczym Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939–1945*, Londyn 1974.

- Rankowicz Wojciech, *Żołnierska dusza. Wspomnienia z lat 1938–1954*, Warszawa 2002.
- Serednicki Edward, *Ostatnia podchorążówka kawalerii*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1996, nr 152.
- Studziński Adam, *Wspomnienia kapelana Pułku 4. Pancernego „Skorpion” spod Monte Cassino*, Kraków 1998.
- Szkoda Władysław E., *Szkoła Podchorążych Broni Pancernej na Bliskim Wschodzie (1 promocja)*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1963, nr 30.
- Średnicki Aleksander, *Droga do Monte Cassino i dalej. Zapiski pamiętnikarskie i wspomnienia*, Warszawa 1993.
- Trejdosiewicz Tadeusz, *Czołgi w nocy*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1994, nr 146.
- Tymieniecki Bohdan, *Na imię jej było Lily*, Warszawa 1987.
- Zajac Józef, *W Szkocji i na Środkowym Wschodzie. II tom pamiętników wojennych „Dwie wojny”*, Londyn 1967.
- Zakrzewski Stanisław, *Garść wspomnień o śp. generale Bobińskim*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1975, nr 77.
- Zakrzewski Stanisław, *Zdobycie Passo Corno*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1984, nr 114.
- Zakrzewski Stanisław, *Z walk Pułku Ułanów Karpackich pod Loreto*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1963, nr 32.
- Zaniewski Wiktor, *Generał Bobiński tak jak Go znałem i widziałem*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1975, nr 78.
- Zaorski, *1 Pułk Ułanów Krechowickich*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1994, nr 146.
- Zielony talizman. Reportaże z dziejów pierwszej samodzielnej kompanii Commando 1942–1944, Bologna 1946.
- Bargiełowski Daniel, *Po trzykroć pierwszy. Michał Tokarzewski-Karaszewicz Generał broni, teozof, wolnomularz, kapłan Kościoła liberalno-katolickiego*, t. 2, Warszawa 2001.
- Białkiewicz Mieczysław, *Pułk 4-ty Pancerny „Skorpion”*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1984, nr 114.
- Biegański Stanisław, *Przebieg operacyjny bitwy o Monte Cassino*, Bellona (Londyn) 1959, z. 2.
- Biegański Witold, *Bolonia 1945*, Warszawa 1986.
- Bieliński Adam, *Wzmocniony pułk rozpoznawczy w rozpoznaniu, konsolidacji i odparciu przeciwnatarcia (przykład działań 15. Pułku Ułanów Poznańskich w dniach 30.VI, 1 i 2.VII.1944 r.)*, Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu 1946, z. 1.
- Bieliński Adam, *Wzmocniony pułk rozpoznawczy w rozpoznaniu, konsolidacji i odparciu przeciwnatarcia*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1984, nr 114.
- Bojakowski Roman, *6 Pułk Pancerny „Dzieci Lwowskich”*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1984, nr 114.
- Brochwicz-Lewiński Antoni B., *Krótki zarys historii 6 Dywizji „Lwów”*, b.mirw.
- Brooks Thomas R., *The War North of Rome June 1944 – May 1945*, Cambridge 2003.
- Derecki Mirosław, *Na ścieżkach polskich komandosów*, Warszawa 1999.
- Drue Stefan J., *7 PAK. Szkic historyczny zmechanizowanego pułku artylerii konnej 1942–1947*, Londyn 1991.
- Dudziński Zbigniew, *Walki Pułku 4. Pancernego w międzyrzeczu Cesano – Metauro*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1975, nr 80.
- Dywizja Lwów. Wspomnienia żołnierskie z Z.S.R.R. i z Iraku 1941–1943, Warszawa 1991 (reprint wydania Jerozolima 1944).
- Działania 2 Korpusu we Włoszech*, red. Stanisław Biegański, t. 1, Londyn 1963.
- Dzieje 15 Pułku Ułanów Poznańskich (1 Pułku Ułanów Wielkopolskich)*, pod red. Pawła Zaremby, Londyn 1962.

- Dziewicki Władysław, *Charakterystyka działań pułku rozpoznawczego we Włoszech*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1984, nr 114.
- Erlich Seweryn, *U podstaw Armii Polskiej w ZSSR. Walka z chorobami zakaźnymi w 1942 r.*, Włochy 1946.
- Felsztyn Tadeusz, *Doświadczenia taktyczne w bitwie o Monte Cassino*, Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu 1946, z. 3.
- Felsztyn Tadeusz, *Przekraczanie przez przeszkodę rzeczną*, Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu 1946, z. 7.
- Felsztyn Tadeusz, *Rola 2. Korpusu w Kampanii włoskiej*, Bellona (Londyn) 1948, z. 4.
- Fisher jr. Ernst F., *Mediterranean Theater of Operations. Cassino to the Alps*, Washington 1993.
- Glabisz Kazimierz, *Polscy komandosi*, Bellona (Londyn) 1958, z. 2.
- Gliwicz Stanisław, *Udział 2 Korpusu polskiego w kampanii włoskiej*, Wojskowy Przegląd Historyczny 1960, nr 2.
- Handke Waldemar, *Semper Fidelis. Dzieje Pułku 6 Pancernego „Dzieci Lwowskich”*, Leszno 2006.
- Heymann Ludwig, *Geschichte des Grenadier-Regiments 992 (Berlin-Brandenburg)*, Celle 1959.
- History of the Second World War, The Mediterranean and Middle East*, vol. VI, *Victory in the Mediterranean*, p. 1, Molony C.J.C., *1st April to 4th June 1944*, London 2004; p. 2, Jackson William, *June to October 1944*, London 2004; p. III, Jackson William, *November 1944 to May 1945*, London 2004.
- Hoppe Harry, *278 Infanterie-Division in Italien 1944/45*, Bad Nauheim 1953.
- Iwanowski Wincenty, *2 Korpus Polski w walkach w Apeninie Emiliańskim i w bitwie o Bolonię (październik 1944 – kwiecień 1945)*, [w:] *Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej*, t. 2, *Walczki formacji polskich na Zachodzie 1939–1945*, Warszawa 1981.
- Iwanowski Wincenty, *Bitwa o Monte Cassino*, Wojskowy Przegląd Historyczny 1958, nr 3, 4.
- Jabczyński, *Pułk 6 Pancerny „Dzieci Lwowskich” w walce o Piedimonte (19–25 maja 1944)*, Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu 1946, z. 3.
- Jeziorowski Tadeusz, *Wielkopolska kawaleria pancerna i zmotoryzowana w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie*, [w:] *Lance do boju. Szkice historyczne do dziejów jazdy wielkopolskiej X wiek–1945 r.*, pod redakcją naukową Bogusława Polaka, Poznań 1986.
- Kay Robin, *Italy*, vol. 2, *From Cassino to Trieste*, Wellington 1967.
- Konstantkiewicz Andrzej, *Uzbrojenie 15 Pułku Ułanów Poznańskich*, Zeszyty Historyczne Towarzystwa b. Żołnierzy i Przyjaciół 15. Pułku Ułanów Poznańskich 1999, z. 4.
- Kościński Zdzisław, *Przygotowania bojowe 1. Pułku Ułanów Krechowieckich im. pułkownika Bolesława Mościckiego w przededniu bitwy pod Monte Cassino*, [w:] *Bitwa pod Monte Cassino. Geneza – Przebieg – Opinie*, t. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin–Londyn 2001.
- Kronika 16 Lwowskiego Batalionu Strzelców*, Londyn 1970.
- Krótki rys historyczny Pułku 4 Pancernego*, Taran 1946 (numer specjalny na pierwsze święto Pułku 4 Pancernego) 18 maja 1946.
- Kruszyński Bartosz, *To, co po Tobie mam najdroższego, a co jest nasze. Biografia ppłk. Zbigniewa Stanisława Kiedacza (1911–1944)*, Toruń 2004.
- Księga dziejów 7 Pułku Ułanów Lubelskich im. Generała Kazimierza Sosnkowskiego*, red. J. Smoleński, M.W. Żebrowski, Londyn 1969.
- Lalak Zbigniew, Kamiński Andrzej, *Kawaleria pancerna w PSZ 1940–1945. Organizacja i struktura*, bmirw (Warszawa 2007).
- Lalak Zbigniew, *Pułk 4. Pancerny „Skorpion”. Regiment 4th Armoured „Scorpion”*, Warszawa 2003.
- Lalak Zbigniew, *Pułk 6. Pancerny „Dzieci Lwowskich” w walkach o Piedimonte San Germano 19–25 maj 1944 rok. Zarys działań Zgrupowania „Bob”*, Militaria i Fakty 2001, nr 6.
- Lalak Zbigniew, *Pułk 6. Pancerny „Dzieci Lwowskich” Piedimonte San Germano*, Polygon 2006, nr 1.

- Lalak Zbigniew, *Walki Pułku 4. Pancernego „Skorpion” w Apeninach Emiliańskich*, Polygon 2008, nr 4.
- Łowczowski Gustaw, *Manewr bitwy bolońskiej*, Bellona (Londyn) 1955, z. 1.
- McCreery Richard, *Końcowa ofensywa we Włoszech*, Bellona 1947, z. 3.
- Maczek Stanisław, *Powstanie polskiej broni pancerniej poza granicami Rzeczypospolitej*, Bellona (Londyn) 1956, z. 4.
- Magnuski Janusz, *Wozy bojowe Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1940–1946*, Warszawa 1998.
- M.E. rtm. [rtm. Emil Mentel – J.S.T.], *Pułk Ułanów Karpackich w bitwie o Monte Cassino*, Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu 1946, z. 4.
- Mentel Emil, Radomyski Stanisław, *Pułk Ułanów Karpackich*, Pruszków 1993.
- Narębski Wojciech, *Działania 5 Wileńskiej Brygady Piechoty podczas kampanii włoskiej 1944-45*, Bydgoszcz 2005.
- Official History of the Canadian Army in the Second World War*, vol. 2: Nicholson G.W.L., *The Canadians in Italy 1943–1945*, Ottawa 1957.
- Orzechowski Stefan, *Historia walk 5 Kresowej Dywizji Piechoty*, Warszawa 1998.
- Ossowski Andrzej, *Tadeusz Kossakowski 1888–1965. Od piechura do czołgisty*, Warszawa 2002.
- Paiforce. *The official Story of the Persia and Iraq Command 1942–1946*, London 1948.
- Piątkowski Henryk, *Bitwa o Monte Cassino*, Rzym 1945.
- Polak Michał, *Służby logistyczne 2 Korpusu w bitwie o Monte Cassino 1944 (Z dziejów logistyki PSZ na Zachodzie)*, Koszalin 2005.
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 2, *Kampanie na obczyźnie*, cz. 2, Londyn 1975.
- Pułk 6 Pancerny „Dzieci Lwowskich” 1941 – 17 X. 1945*, Włochy 1945.
- Ray Cyril, *Algiers to Austria. A History of 78 Division in the Second World War*, London 1952.
- Rezler Marek, *Dowódcy 15 Pułku Ułanów Poznańskich*, „Zeszyty Historyczne Towarzystwa b. Żołnierzy i Przyjaciół 15. Pułku Ułanów Poznańskich” 1998, z. 3.
- Roszkowski Jerzy, *Przyczynek do dziejów 10 Pułku Huzarów*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1967, nr 46.
- Samira Włodzimierz, *Centrum Wyszczolenia Wojsk Pancernych 2. Korpusu (krótki zarys historyczny)*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1975, nr 79.
- Samira Włodzimierz, *Polska Broń Pancerna w ZSRR*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1978, nr 92.
- Samira Włodzimierz, *Polskie czołgi w Rzymie. 9. Wysunięty Szwadron Czołgów Zapasowych 2. Brygada Pancerna*, Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej (Londyn) 1976, nr 81.
- S-ski [płk dypl. Stanisław Sielecki, szef Oddziału Operacyjnego Sztabu 2. Korpusu – J.S.T.], *Plany działań operacyjnych na Bolonię*, Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu 1946, z. 7.
- Skotnicki Mariusz, Lalak Zbigniew, *Pantherturmy we Włoszech*, Polygon 2008, nr 2.
- Straty 2. Polskiego Korpusu w kampanii włoskiej*, Bellona (Londyn) 1958, z. 1.
- Suchcitz Andrzej, *Dzieje 1 Pułku Ułanów Krechowieckich 1941–1947*, Londyn 2002.
- Szczurowski Maciej, *Artyleria Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w II wojnie światowej*, Toruń 2001.
- Trzecia Dywizja Strzelców Karpackich*, pod red. Mieczysława Młotki, t. 1, Londyn 1978.
- Tylka Władysław, *Z dziejów Pułku 4 Pancernego „Skorpion” (1942–1947)*, Londyn – Tarnowskie Góry 2004.
- Ułani Karpaccy. Zarys historii pułku*, red. J. Bielatowicz, Londyn 1966.
- Ułani Podolscy. Dzieje Pułku Ułanów Podolskich 1809–1947*, Londyn 1982.
- Wawer Zbigniew, *Monte Cassino. Walki 2 Korpusu Polskiego*, Warszawa 2009.
- Wawer Zbigniew, *Znów w polskim mundurze. Armia Polska w ZSRR sierpień 1941 – marzec 1942*, Warszawa 2001.
- Węldycz Józef, *Udział Pułku Ułanów Karpackich w bitwie o Anconę*, Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu 1946, z. 6.

- Wełdycz Józef, *Z działań pułku samochodów pancernych. Pułk Ułanów Karpackich w akcji na Bologna*, Bellona 1946, z. 11–12.
- W.K., Ch.J. [gen. bryg. Wiśniowski Kazimierz i mjr dypl. Chomiuk Józef – J.S.T.], *Bitwa 2. Korpusu Polskiego o Anconę i nauki z niej płynące*, Bellona (Londyn) 1953, z. 4.
- Wroński Marek, *Od śniegów Sybiru do pomarańcz gaju. Dzieje 7. Pułku Artylerii Przeciwpancernej II Korpusu Polskiego 1942–1947*, Londyn 1986.
- Wroński Marek, *Ostatni polscy huzarzy. Monografia 10 Pułku Huzarów (1944–1947)*, Londyn–Tarnowskie Góry 1997.
- Zajac Józef, *Dowództwo Wojsk Polskich na Środkowym Wschodzie od 1 grudnia 1941 r. do września 1942 r.*, Bellona (Londyn) 1948, nr 4.
- Zajączkowski Maciej, *Sztylet komandosa*, Warszawa 1991.
- Z dziejów 25-go Pułku Ułanów Wielkopolskich*, red. Wiesław A. Lasocki, Londyn 1970.
- Zuehlke Mark, *Gotic Line. Canada's Month of Hell in World War II Italy*, Vancouver 2006.
- Żebrowski Marian W., *Zarys historii polskiej broni pancernej 1918–1947*, Londyn 1971.

Skorowidz nazw geograficznych

1–9

- 97, wzg. 316
102, wzg. 358
108, wzg. 356
109, wzg. 282
115, wzg. 278, 280, 281, 282
119, wzg. 75, 381
126, wzg. 278
131, wzg. *zob.* Zagagnola; *zob.* Asprete
139, wzg. 372
147, wzg. 376
150, wzg. 372
155, wzg. 42, 49, 50, 183, 234, 348, 357
156, wzg. 35, 89, 122, 212, 348–349, 351–353
159, wzg. 19, 68, 146, 348, 357
164, wzg. 351, *zob.* też Oriolo
166, wzg. 25, 376
169, wzg. 348, 349, 351, 353–354, 356–357, 361
171, wzg. (rej. Mondolfo) 348–349, 353–354, 361
171, wzg. (rej. Santa Marina) 376
176, wzg. *zob.* Mamante; *zob.* Monte Ricci
177, wzg. 212, 382
179, wzg. 372
181, wzg. 34, 376
186, wzg. 41, 190, 193, 354, 356, 361
189, wzg. *zob.* Il Vicinato
197, wzg. 372
201, wzg. 200, 393, 394
204, wzg. 380
217, wzg. 318
226, wzg. 324
229, wzg. *zob.* Monte Torto
236, wzg. 396
242, wzg. 287
244, wzg. 284
299, wzg. *zob.* San Pietro
311, wzg. 34, 50, 233–234, 307
445, wzg. *zob.* Colle D'Onofrio
476, wzg. 247, 274
497, wzg. 388
503, wzg. *zob.* Głowa Węża
520, wzg. 390
547, wzg. 263, 266, 270
553, wzg. (Apeniny Emiliańskie) 387
553, wzg. (Monte Cassino) 276–277, 284–285, 287–288
575, wzg. 251, 253, 264
593, wzg. 246, 249, 251–252, 265, 274–275
608, wzg. 36, 261–262, 264, 266
612, wzg. 388
642, wzg. 388
680, wzg. 274
698, wzg. 266
706, wzg. 261–262, 264–265
710, wzg. 266
720, wzg. 266–268, 270
726, wzg. 270
730, wzg. 261–262
771, wzg. *zob.* Monte Castellone
852, wzg. 266, 268–271
893, wzg. 263–264, 266–272
912, wzg. 266, 268, 272
945, wzg. 266, 272
Abadan 29
Abbassia 60–61, 124, 148, 152, 157–158, 166, 175, 182, 210, 211, 213–215, 221, 223, 243, 469
Acquafondata 184
Acroma 61–62

- Aden 29
 Adh-Dhahiriya 177–181
 Adriatyk, m. 95, 103, 108, 184, 295–299, 303, 310, 312, 317, 332, 334, 344, 346–347, 349, 369–370, 382–383, 386, 444, 473
 Afryka Północna 33, 158
 Agugliano 314, 317, 320–322, 326–330
 Ahwaz 29
 Aleksandria 119, 215
 Alezio 133
 Al-Faluja 178
 Al-Majdal 177
 Al-Masmija 177
 Alpy, g. 369
 Ancona 9, 14, 95, 103, 105, 108, 184, 188, 296–346, 364, 383–384, 444, 458, 461–463, 470, 472
 Angeli 312
 Anzio 276
 Apeniny 392, 401
 — Emiliańskie 11, 240, 386–401, 390, 395, 399–403, 462, 463, 466, 473
 — Północne 346
 Apeniński Płw. 8, 52, 59, 82, 94, 136, 183, 244, 459, 462, 465, 471, 472
 Aquino 276, 286, 288, 357, 460
 Arezzo 391
 Argenta 402–403, 406, 424
 Argentyna 100
 Arno, rz. 298, 346
 Arzilla, rz. 360, 371–372, 378–379
 Ascoli Piceno 95, 110
 Aso, rz. 299
 Aspio, rz. 317
 Asprete, wzg. 380–382
 Atri 297
 Austria 33
 Avacelli 365
- B**
- Badia 314, 318–320, 376
 Bagdad 31, 35, 146
 Bagnara di Romagna 410
 Barchi 362, 364, 366–368, 384
 Bari 334
 Bash-Shit 31
 Basra 51
 Bastia 403
 Beer Szewa 177–178, 181
 Beit Jirja 29, 225
 Belgia 106
 Bellocchi 371–372
 Beltrovato 301
 Belvedere 362
 Benevento 187, 214, 243
 Berezyna, rz. 416
 Bianco, kan. 190
 Bibbiena 386
 Bidente, rz. 387
 Bir-Berrahhal, wzg. 62
 Birma 34
 Bolonia 9, 10, 95, 98, 108, 110, 166, 201, 202, 346, 369, 401–466, 470, 472–473
 Boncio, wzg. 381–382
 Bondeno 449
 Borghetto 330
 Borgo Lucrezia 371
 Borgo San Giovanni, wzg. 307
 Borgo Santa Maria 379, 381
 Bovino 130, 186, 230
 Bruksela 185
 Bubano 411, 413–417
 Budrio 108, 110, 403, 435–436, 451
 Burella 300
 Burg el Arab 220
 Buzułuk 18, 23
- C**
- Cadriano 444
 Cagli 334
 Caigola 390
 Caira 251, 254, 259–260
 Calcinelli 356
 Caldarola 208
 Calisana 432
 Camerano 312, 331
 Camerata Picena 328–330, 338

Camerino 303
Camminate 348, 357–359
Campo Rotondo, wzg. 394–395
Cancelli 333
Canova 434
Cantiano 334
Capriati 183–184
Capua 103, 193
Carignano 378
Casa Bianca 427
Casa Billi 357
Casa Bonaccorsi 103
Casa Bruciata 205
Casa de Fucci, wzg. 393–394, 396
Casa Ladello 421
Casa Lampieri 411
Casa Maggio 328
Casa Marefoschi 303
Casa Nuova 435
Casa Oriolo 320
Casa Paola 309
Casa Perotondo 421–422, 424, 426
Casarano 94, 97
Casa Ravarolo 442
Casa Sabatini 327, 330
Casa Spada 434
Casa Spadoni 103
Casa Taverna 309
Case Nuove 310, 320, 322–323, 326
Casette di Cadriano 444
Casetti 431, 436
Casetto 439
Casola Canina 403
Cassero 328–330, 338
Cassino 184, 245, 274, 278, 299, 435
Castel di Mezzo 382
Castel di Sangro 297
Castelferretti 329, 330
Castelfidardo 311–315, 317–320, 323, 337
Castel Guelfo 413, 416, 422–426
Castelleale 386, 460
Castello d'Argile 442
Castel Maggiore 442

Castel San Pietro 403, 404, 427, 442–443
Castenaso 186, 428, 429, 440, 443
Castiglioni 365
Castracane 370
Castrocaro 391–392
Castrocielo 277–278
Cattolica 369–370, 374, 376, 378, 382
Cavallara 367–368
Cavina 400
Centinarola 372
Cento di Budrio 428, 432, 440, 442
Centofinestre 310–311
Centonara Vecchia, kan. 440
Cerasa 354, 358–359, 361
Cerreto 379
Cesano, rz. 11, 184, 345–349, 351–352, 355, 359,
361–369, 383–385, 460, 462, 472
Cesena 110, 386, 408
Chiaravalle 299, 320, 327, 329–330, 332, 348–349
Chienti, rz. 298–299, 300–307, 386
Chiesana 438
Chieti 124
Chiusura 414
Chojnice 391
Cingoli 108, 194, 199
Civitanova Marche 108, 112, 305
Civitella di Romagna 390–391
Colfiorito 205
Colle Colgrasso 379, 381
Colle della Alessandro, wzg. 460
Colle di Salute, wzg. 378–379
Colle D'Onofrio, wzg. 274, 275
Colle San Angelo, wzg. 245, 250, 262, 264–265
Colle San Martino 306
Colle San Rocca, wzg. 393
Colle Serafini, wzg. 366
Collina, wzg. 393–394, 396, 398
Comacchio, jez. 403
Converselle 396, 398
Corinaldo 332, 347, 362, 364, 366, 384
Correcchio, kan. 418–420
Corridonia 301, 306–307
Corticella 444

Cortona 298
 Costa Tesoro 330
 Croce di San Vincenzo 322, 326–329
 Crocetta 425
 Crocette 314, 316
 Cuccurano 371
 Cusercoli 390–391
 Cypr 177
 Cyrenajka 28

D

Deir Suneid 153, 157–158, 243, 469
 Dollo Croce in Campo 414
 Dovadola 391, 392, 400
 Droga Polskich Saperów 245, 253, 256

E

Egipt 8, 21–22, 28, 30, 54–55, 58–62, 98, 100, 114–117, 124–125, 135, 138, 159, 161–162, 165–166, 169, 172, 175, 191, 200, 210, 215, 221, 225, 230, 239, 242, 292, 463
 El-Alamein 49
 El Amirija 119, 215, 225
 El-Duda 61
 El-Khatatba 62, 166
 El Quantara 29
 Esino, rz. 299, 327–331, 338, 340, 346
 Ete Morto, rz. 304

F

Faenza 103, 201, 387, 391–392, 401, 403, 408, 427
 Falconara 327, 330
 Fanano 382
 Fano 367–368, 370–372
 Fantuzza 406
 Farla 388
 Fattoria 393–395
 Fattoria, wzg. 393
 Felisio 410–411, 414
 Fermo 299, 311
 Ferrara 346, 401–403, 406
 Fiastra, wzg. 307
 Fiesso 429, 440–441

Filottrano 299, 305, 308–311, 320–321
 Finale Emilia 449
 Fiumicello, rz. 308–310, 314
 Florencja 298, 332, 334
 Foglia, rz. 369–370, 374–383, 385
 Foligno 303
 Fontespina 103
 Forcella, wzg. 391
 Forlì 110, 387, 391–392, 403, 408
 Fornace 411
 Fornaci 315–316, 318–320
 Forno Della Gaiana 434
 Fossa di Mezzo, kan. 437–438
 Fossatone, kan. 433, 435, 437–438
 Fosso Camminate, rz. 348, 356
 Fosso Costanzo, rz. 348
 Fosso Gamheilara, kan. 411, 416, 421, 424, 435–436, 438, 449–450, 456–458
 Fragneto Monforte 187, 243
 Franchino 432
 Francja 7, 12, 34, 60, 106, 210, 296
 Fratte Rosa 364, 367–368
 Frigento 129
 Frontone 334
 Frunze 25
 Gaiana, rz. 186, 405, 424, 428–432, 434, 436–437, 444, 448, 450–453, 455–456, 463
 Galatina 94, 116
 Galatone 133
 Galeata 387–388, 390
 Galignano 327
 Gallipoli 115, 132, 222, 235–236
 Gambellara, kan. 414, 417, 419
 Gandawa 106
 Gardziel 246–257
 Gaza 29, 51, 160, 177–178
 Gazala 62
 Gedera 29, 31, 230
 Ghazza, wadi 160
 Giardino 420–421
 Giraldi, wzg. 352
 Giulianova 108, 124, 197, 222, 297, 299
 Giunchi 391

Głowa Węża 246
Goch 185
Gradara 369, 377, 382–383
Granarolo 428, 442
Grancetta 329
Grecja 28, 60
Grottaglie 197, 205–206
Grottammare 109, 205–206
Grudziądz 109, 124, 235–236
Grumale 334
Gualdo 391
Gubbio 130, 193, 206–208, 233–234, 242, 470
Guetano 430

H

Habbaniya 31
Hajfa 152
Hamadan 31
Hebron 177, 178
Hill 69, obóz 29, 30, 32
Holandia 106

I

Idice, rz. 202, 403, 405, 428–429, 432, 436, 440–443, 455
Ignazio 430
Ikingi Mariut 119, 215
Il Casino 430
Il Poggio 390
Il Ponte 439
Il Trebbio 377, 379
Il Vicinato, wzg. 348–350, 353–354, 356–357, 361, 370
Imola 201, 403–404, 410, 414, 418
Indie 22, 31
Inferno, rz. 259
Irak 8, 10, 22, 28, 32, 33–34, 37, 42–43, 45, 47–52, 63, 65–68, 72, 74, 102, 134–135, 137, 145–148, 151, 153, 155, 157, 160, 168–169, 172, 175, 227–230, 239–240, 292, 463, 468
Iran 19, 22, 27, 28, 31, 47
Isola di Fano 367, 368

J

Jalaula 155
Jangi-Jul 27
Jatta 180
Jerozolima 8, 177–178
Jesi 305, 309, 314, 320
Jolanda 124

K

Kair 21, 34, 166
Kanada 34
Karabały 25, 29, 127, 224
Kaukaz 19, 22, 33
Kazachstan 23–24, 27
Kew 12
Khanaqin 31, 35, 65, 155
Kirgizja 23, 24
Kirkuk 157, 174, 238
Koltubanka 18
Krasnowodsk 27, 65
Księstwo Warszawskie 114
Kujbyszew 18, 22

L

La Campanna, wzg. 393
Ladello, kan. 421
La Fabbreteria 428
La Fossa, kan. 414
La Fossetta, kan. 438
Laghetto, kan. 427–428, 430, 434
La Marottina 370
Lamone, rz. 392, 401, 408
Lanciano 124
La Palazza 425
La Siligata 376, 381
Latrun 178
Lavezzola 403
Le Casette 306
Lecce 133
Le due Colombare 434
Le Havre 185
Liban 182
— Mały, g. 182

- Liri, rz. 276–277, 285–286, 288, 293, 296, 459
 Londyn 9, 11, 14, 18, 21, 28–29, 33, 99, 137, 273, 422
 Loreto 11, 100, 105–107, 199, 205, 302, 311–316, 320, 323, 335–337, 344, 385, 472
 Loro Piceno 302
 Lugo 403, 410
 Lugo, kan. 410
 Lwów 37, 109
- M**
- Macerata 103, 105, 189, 199, 203, 205, 207–208, 299–300, 302–303, 305–307, 309
 Maglie 94–95
 Magnacavallo 202
 Magnadorsa 365
 Malaje 33
 Małopolska Wschodnia 37
 Mamante, wzg. 393, 398
 Mandriola, przeł. 387
 Marano, rz. 386
 Marina Alta 330
 Massa Albaneta 245–248, 250–256, 346
 Massa Lombarda 402, 412
 Massa Scardone 278
 Medauar, wzg. 61
 Medicina 403, 406, 411, 416, 421, 424, 426–427, 430, 449–450, 456–457
 Medicina, kan. 425–426, 435–436, 438, 458
 Meldola 390–391
 Melfa, rz. 460
 Mena 166
 Mergo 365
 Metauro, rz. 11, 298, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 383, 384, 385, 460, 462, 472
 Mezzetta 434
 Misa, rz. 332, 346, 383
 Modena 202
 Modigliana 391
 Mogliano 302
 Molini, kan. 411, 414, 417
 Mondavio 347, 364, 367–368, 384
 Mondolfo 347–349, 371
 Montaiate 334
 Montalfoglio 366
 Monte Balante, wzg. 378
 Monte Blilla, wzg. 378–379, 381
 Monte Bogo, wzg. 322, 326
 Monte Bruchetto, wzg. 391
 Monte Cairo, g. 247, 259, 263–265, 266–267, 272–273
 Montecassiano 300
 Monte Cassino, wzg. 9–11, 28, 78, 80–81, 85, 155, 157, 184, 240, 244, 244–296, 344, 401, 444, 458–459, 462, 466, 470–472
 Monte Castellone, wzg. 245, 258–261, 263, 271–273
 Monte Castonetto, wzg. 372
 Montecchio 376, 380
 Monte Cerreto, wzg. 393
 Monte Chiesuola, wzg. 400
 Monte Chino, wzg. 378
 Monte Ciapellano, wzg. 351
 Monteciccardo 369
 Monte Colombo, wzg. 388, 390
 Monte Conero, wzg. 331
 Montecosaro 300, 303–305
 Monte della Acqua, wzg. 325
 Monte della Crescia, wzg. 314, 319–325
 Monte della Marina, g. 387, 388
 Monte della Sega 387
 Monte delle Forche 378
 Monte di San Bartolo, wzg. 374–376
 Montefano 306–308, 323
 Monte Foglio, wzg. 368
 Monte Fortino, wzg. 392–396, 398–400, 402–403
 Montefreddo, wzg. 317
 Monte Fuga, wzg. 378–379
 Monte Fusa, wzg. 390
 Montegallo 322–323
 Monte Giove, wzg. 371–372, 378–379
 Monte Granaro, wzg. 374
 Monte Grande, g. 403, 424
 Monte Grosso, wzg. 387
 Monte Lodolone, wzg. 400
 Montelupone 300, 305–306
 Monteluro 375, 379, 381–382

Montemaggiore 347, 356, 368–369
Monte Merro, wzg. 382
Monte Mirabello, wzg. 388
Monte Piano, wzg. 393–394, 398
Monte Porzio 349
Monte Ragano, wzg. 318
Monte Raggio, wzg. 367
Monte Ricci, wzg. 393–394, 398–400
Monte Rosario, wzg. 348–350, 354–359, 361, 370, 460
Monte Rotondo, wzg. 390
Monte Rubbio, wzg. 368
Monte San Giovanni, wzg. 356, 358–359
Monte San Piero, wzg. 387–388, 390
Monte San Vitale, wzg. 352–353
Monte Schiantello, wzg. 352–353, 358–359, 370
Monte Soffio, wzg. 368
Monte Torto, wzg. 322, 326
Montevecchio 334
Montone, rz. 391–392, 408
Montoro 306, 310–311, 320, 323, 329
Montottone 108, 196
Mordano 402–403, 406, 412–417
Morello 334
Moro, rz. 292
Morro d'Alba 332
Morrovalle 103, 300, 304–306
Moskwa 18, 22, 23, 28, 114
Mughazi 51
Muraglia 372, 374
Murnau 105, 191–192
Musone, rz. 298, 309–312, 314, 315, 320, 322, 326–327
Mussajjib 74, 152–153, 177

N

Naft 68
Neapol 80, 112
Nespoli 390
Niemcy 18, 33, 105–107, 109, 191–192, 210, 223
Nil, rz. 30, 62–63, 214
Nissoria 459
Nizina Lombardzka 405
Normandia 185
Novilara 372, 379

Numana 317, 331
Nuseirat 51

O

Offagna 314, 320–326
Orciano di Pesaro 362, 364, 366–368, 384
Oriolo 399–400
Oriolo, wzg. 393–399
Ortona 292
Osimo 314–315, 317–320, 323–324
Osta del Rio 348–349, 353
Osteriola, wzg. 310
Ostiglia 402
Ostra 332
Otar 25

P

Pad, rz. 402–403
Pahlevi 27, 29, 31
Palazino, wzg. 393
Palazzaccio 378
Palazzina 432, 437, 439
Palazzo del Cannone 310–311
Palazzo Simonetti 324
Palestyna 8, 28–31, 33–34, 36, 40, 42, 47, 49–51, 54,
60, 72, 74, 126, 135, 158–160, 166, 172, 175, 177,
225–226, 230–231, 239–240, 292, 463
Paratura 432
Passo di Treia 103
Paterniano 324
Paterno 328–329, 366
Pedagna 440
Pergola 334
Persja 22, 27–28, 34, 37, 45, 48, 65–66, 68, 134, 146, 468
Pesaro 328, 346, 370, 372–380, 384, 472
Pescara 95, 108, 124, 222, 224, 297, 376
— rz. 223
Petriolo 108, 196, 300–301
Piagge 356, 358–359
Pianta 425
Picchio 425, 426
Piedimonte 10–11, 78, 80–81, 244, 253, 276–295,
337, 344, 459, 461–462, 470

Pieve 383
 Pievecchia 382
 Pieve di Cento 442
 Pignatoro 459
 Pineto 124
 Piratello 418
 Piza 298
 Pizzo Corno 244–245, 258–259, 261–273
 Poggio 426, 428
 Poggio Piccolo 413, 415, 426
 Poggio Renatico 449
 Pollenza 302, 303
 Polverigi 314, 317, 320–323, 326–329
 Pontecorvo 276
 Portella 247
 Porto Civitanova 103
 Porto Potenza Picena 103
 Porto Recanati 311–312, 314–315, 323, 337
 Posse della Chiesa 431
 Posse Fiesso 429, 440, 443
 Posse Palazzo 431
 Potenza 305
 — rz. 299, 305, 307, 310
 Poznań 124
 Pozzo Alto 379, 381
 Pratelia 295
 Predappio 390, 391
 Prunaro 440

Q

Quaderna, rz. 403, 405, 431–433, 435, 437–441, 449
 Quaderna Terza 432
 Quaderna Valeriani 432, 437
 Quarto Inferiore 443–444
 Quassasin 54, 116, 119, 162, 182, 215, 230
 Quizil Ribat 35–37, 67, 157, 167, 238

R

Rafah 159, 177
 Ramona 394, 396
 Rapido, rz. 274
 Rawenna 391, 401
 Recanati 300, 323

Rehovot 29
 Reno, rz. 403, 428, 442
 Revere 201, 202
 Rico 391
 Rieti 186
 Rimini 110, 192, 346
 Rio della Fossa, rz. 366
 Rio Grande, rz. 348
 Rivara 202
 Rocca San Casciano 388, 390–392
 Roncitella 349
 Ronco, rz. 391
 Rondello 378, 379
 Roseto 124
 Rosignano 298
 Rosja, *zob.* ZSRR
 Roslè 425
 Rosso, rz. 431
 Rubicone, rz. 387
 Rustico 321, 323
 Rzym 78, 130, 295–296

S

Sabbionara 431
 Salentina, plw. 94
 Salerno 129
 Sambucheto 306–307
 San Angelo, os. 358, 360–361
 San Bartolomeo 416
 San Basilio 89, 115, 116, 124
 San Biagio 306–311, 393, 398
 San Claudio 103
 San Costanzo 347–350, 353
 San Domenico 303
 San Felice 202
 San Germano 381
 San Giorgio di Pesaro 358–359, 367–368
 San Giusto 300
 Sanguinario, rz. 414
 San Liberio 368
 San Lorenzo 426, 431, 439
 San Lorenzo in Campo 366–367
 San Mamante 398

San Martino 425
San Martino, kan. 202
San Michele al Fiume 366, 368
San Michele (k. Cassino) 81, 254
San Nicolo 449
San Pietro 306, 366
— wzg. 318–319
San Prospero 414
San Rocchetto 331
San Sabino 318
San Savino 386, 391, 460
Sansepolcro 346
San Severo 410
Santa Lucia 398, 400
Santa Margherita 310
Santa Marina 376
Santa Marina in Particeto 388
Sant Andrea di Suasa 366–368
Santa Paolina 310
Santa Scolastica 278, 282, 284, 287, 291
Santa Sofia 387–388, 390
Santa Veneranda 379
Santerno, rz. 402–406, 408, 410–417, 426, 437, 444,
446, 448, 454
Santo Stefano, wzg. 319–321, 323–325
San Vito Chietino 295
San Vito sul Cesano 366
San Vittore 278, 288, 295
San Zeno 387–388
Sarafand 166
Saratow 18, 20
Sarrociano 300
Sassoferrato 332, 333
Sasso Morelli 415–418, 420–421, 422, 445, 452
Savona, rz. 443
Savio 387, 408
Scheggia 332–333
Scolo Correchio, kan. 418
Scolo Ladello, kan. 419
Scuole del Fossatone 428, 432
Seggio 390
Sekwana, rz. 185
Sellustra, rz. 418

Senigallia 332, 369, 371
Senio, rz. 401–406, 408, 410–411, 444, 448, 455
Serra de Conti 362
Serrungarina 369
Sghifet Meheriz 61
Shahyi Naft-Khanen 68
Shuaiba 152
Sillaro, rz. 404–405, 411, 413, 416, 421–427, 435–
436, 438, 444, 446, 448–450, 456–458
Silvi 124
Solarolo 410–411, 413–414
Sorbolongo 367–368
Speranza 427
Spoltore 124, 297
Stacciola 349
Stalingrad 49, 290
Stellina 440, 443
Stoppiaro 202
Suez 29, 121
Sulmona 297
Sycylia 244, 459
Syria 28, 31, 49, 59, 60, 80, 177, 182, 240, 258, 273,
466
Szachriziabs 37

Ś

Śląsk 114
Środkowy Wschód 7, 11–12, 14, 15, 21–24, 28–35,
37–39, 42, 55, 62–65, 70, 88–89, 114, 116, 118,
125–126, 134–137, 140, 143–145, 149, 152–153,
157–158, 166, 210, 225–227, 243, 467–469

T

Tarent 78, 89
Tassinera 437
Tatiszczewo 18–19
Tavernelle 312
Tavullia 369
Teheran 29, 34
Tel-el-Kebir 166, 191
Tenna, rz. 299
Tenuta Bachetti 428
Teramo 222

Termoli 459
 Tobruk 21, 60–62, 166, 235, 240
 Tockoje 18, 19
 Tolentino 199, 203, 206, 300, 302–303, 305–307
 Tomba 414
 Torre San Marco 368
 Torrette a Mare 327, 330
 Traghetto 449
 Tramazzo, rz. 391
 Transjordania 28, 31
 Trebbiatico 372
 Tredozio 391
 Treia 103
 Trentola 422, 425
 Tre Ponti 382
 Tronto, rz. 299
 Trovignano 309
 Tunezja 386
 Turrichia 392
 Tyrreńskie Morze 298

U

Urbania 332–333
 Urbino 332
 Urbisaglia 302–303, 307
 Uzbekistan 23, 24, 27, 37

V

Valdivetrica 366
 Valentino, rz. 325
 Valvona 391
 Vecciano 386
 Veduro 443
 Venafro 81, 254
 Vigorso 442
 Villa Aiuti 381
 Villa Antaldi 374

Villa Isabella 103
 Villa Maria 311
 Villa Potenza 103, 307
 Villa San Leonardo 292
 Villa San Martino 411
 Villa S. Lucia 253, 277–278, 280, 282–285, 287
 Volturmo, rz. 459
 Vomano, rz. 299

W

Wenecja 369
 Weronia 402
 Widmo, wzg. 245–246, 248–253, 262, 271
 Wiedeń 369
 Wielka Brytania 7, 12, 17, 21–24, 28, 30, 33, 34, 36–37, 45, 58, 93, 101, 107, 112, 125–126, 133–136, 141, 145, 149, 151, 200, 206, 209–210, 224, 226, 228, 235, 238, 469
 Wielkopolska 114
 Włochy 7–9, 11, 12, 27, 33–34, 54–55, 59, 78, 82, 84–85, 89–90, 93, 94, 96, 105, 108–109, 112, 115–116, 118–119, 121, 124–125, 129, 132, 135–136, 140, 162, 165–166, 183, 186, 188, 192, 210, 214, 218, 222, 224, 230, 235, 241–244, 276–277, 296, 298, 301, 321, 334, 344–346, 357, 386, 402–403, 446, 460, 462
 Wołga, rz. 18, 33
 Woźniesienowka 26
 Wyspy Brytyjskie 7, 12, 21–22, 32, 39, 125, 137, 140, 143, 166, 468, *zob. też* Wielka Brytania

Z

Zagagnola 379, 381
 Zambonini 428, 430, 431, 432, 435, 436, 437
 ZSRR 7–9, 11, 17–19, 21–24, 26–27, 28–34, 36–37, 44, 46, 64–66, 68, 102, 126, 135, 138, 143–145, 188, 224–228, 238, 241, 243, 467, 469–470

Skorowidz nazwisk

A

Abramowicz Stanisław 141
Adlerstain Jerzy 387
Alexander Harold 34, 105, 136, 277, 346
Allfrey Charles W. 215
Anders Jerzy 121
— Karol 104, 109
— Tadeusz 102, 104
— Władysław 7–9, 14, 18–28, 32, 34–35, 37, 44, 47, 59, 65, 67, 88–89, 103, 105, 107, 121, 125, 146, 169, 173, 191, 235–237, 245, 265, 283, 314, 318–319, 327, 391, 448, 467–468, 473
Antosiewicz Władysław 387, 434
Auchinleck Claude 31, 33–34

B

Balcunas Bronisław 104
Balicki Włodzimierz 120
Baranowski Maksymilian 120
Barbarski Krzysztof 14
Barcicki Zygmunt 340
Barcikowski Józef 120
Bayerlin Fritz 186
Bek Jedigar Veli 109
Bialecki Ludomił 249
Bialecki Ludomir 249
Białkiewicz Mieczysław 185, 252–253
Białostocki Tadeusz 304, 381, 428, 454
Biegański Stanisław 9, 35, 78, 329, 336–337, 369, 383, 384–385, 404, 408, 416, 424
— Witold 9, 446, 448
Bieliński Adam 95, 114, 306–308, 329
Biliński Ludwik 282
Billewicz Janusz 153

Birks Horace 105
Biskupski, por. 120
Bittner Leon 72, 77
Błaszczuk Józef 270
Bobak Tadeusz 245, 248
Bobiński Władysław 54, 59–61, 63, 68, 71–72, 91, 106, 112, 114–115, 120–121, 124, 167, 169, 173–174, 196, 210, 216, 218, 250, 256, 277–280, 282–284, 287–290, 292, 314, 316–318, 320, 322–323, 327, 330, 337, 354, 385
Bocheński Adolf 172
Bokun Apolinary 101
Bols, mjr. 251
Bończa-Tomaszewski Tadeusz 201
Bortnowski Stefan 246, 252–253
Borzdziłowski Witold 274
Boski Jan 235
Bruliński Józef 275
Buczkowski Mieczysław 182
Bujalski Cezary 390
Butkiewicz Stanisław 104

C

Cadogan Alexander 22
Capała Edward 126
Chabowski Zygmunt 51, 55, 101, 104, 165
Chłapowski Kazimierz 124, 192
Chojnacki Jan 73
Chojnicki Czesław 212
Choroszewski Kazimierz 25
Chrościcki Edward 126
Churchill Winston 21, 33, 42
Clark Mark 402
Cybruch Tadeusz 287, 290, 450

Cygielski Henryk 264–265
 Cynar Stanisław 120
 Czachowski, ppor. 120
 Czaplejewski Olgierd 104
 Czarnecki Jerzy 439, 440
 — Teofil 26
 — Zygmunt 423
 Czekalski Jan 251
 Czopko Włodzimierz 104
 Czorny Henryk 104
 Czułowski Stanisław 201
 Czuruk Edward 104

D

Dachowski Adam 26
 Dehnel Mieczysław 104
 Dill John 22
 Dobrzański Tadeusz 104
 Dobrzyński Jerzy 67
 Dobrzyński Wilhelm 167
 Domoń Ludwik 349, 353
 Dowbor-Muśnicki Józef 114
 Dowgiałło Izidor 109
 Dragan Jan 109
 Drelicharz Władysław 246, 250–253, 323, 353, 393–396
 Drzewiecki Stanisław 51, 326, 329, 346
 Duch Bronisław 275, 396
 Duda Ludwik 262
 Dudek Jan 257
 Dudziński Jerzy 294
 — Zbigniew 82, 107, 191, 346, 349, 353, 357, 398
 Dworak Kazimierz 106
 Dyczkowski Bohdan 302
 Dziadul Kazimierz 304
 Dziekoński Mirosław 67, 274
 Dziwicki Władysław 67, 301
 Dzieciołowski Antoni 25, 80, 153, 155, 246, 253, 295,
 324, 351, 352, 398–399
 — Władysław 387, 434
 Dzułyński Stefan 120

E

Eden Anthony 21, 61

Ezman Stanisław 20, 27–28, 155, 280, 290

F

Fait Romuald 352
 Fangor Franciszek 120
 Faszczewski Franciszek 293
 Felsztyn Tadeusz 277, 284–285, 292, 416, 462
 Felsztyński Stefan 26, 27, 127
 Fiedorcuk Leon 307
 Filmanowicz Czesław 354, 356–357, 393, 395
 Florkowski Aleksander 271
 — Czesław 66–67, 72, 153
 Frankowski Edward 260
 Franusiak, por. 120
 Frey, por. 120
 Fries Herbert 285
 Fudakowski Leon 97, 392

G

Galica Adam 191–192
 Galloway Alexander 33
 Gębski Antoni 109
 Gierycz Tadeusz 109, 303–304, 346, 351
 Gill Paweł 109
 Gleave Timothy P. 408
 Gliński Stanisław 30, 32, 39, 82, 147, 150, 153, 155,
 163–164, 250, 253–254, 256, 346
 Głuchowski Janusz 109
 — Krzysztof 109
 Gmelin ppor. 328
 Gnatowski Leon 295
 Gniewoszewski Leon 182
 Gołębiewski Witold 398
 Gonta Atanazy 235
 Goodbody Richard Wakefield 386
 Grabowski Ziemowit 81, 101, 104, 109, 209, 247, 346,
 421, 441
 Grobicki Aleksander 433
 Gromadzki Andrzej 80, 283, 290–293, 295
 Gruszecki Emil 64
 — Leszek 120
 Gurbiel Kazimierz 275

H

Handke Waldemar 282
Hankisz Witold 49, 51
Heckel Otto 277
Henzler, ppor. 120
Herr Traugott 347, 384
Hillar Henryk 104
Hitler Adolf 265, 278
Hopko Mieczysław 252, 348
Hoppe Harry 299, 328, 360, 369
Hryniewicz Edwin 272
Hryniewicz Leon 275
Hupałowicz, ppor. 120

I

Ismay Hasting 42
Ivor-Moore Thomas 331
Iwanowski Władysław 78, 155, 245, 247–251, 253, 408
Izdebski Stefan 187

J

Jabczyński Józef 282
Jackson William 408
Jadwisiak Adolf 133, 281, 283, 287–288, 290, 320,
330, 341, 450
Jaehacy Jerzy 104
Jandzis Stanisław 352
Jankowski Leon 129–130
Januszonek Jan 268
Jaworski Jerzy 120
Jazdowski Eugeniusz 167
Jeziorowski Tadeusz 9

K

Kaczmarek Henryk 304
— Władysław 441
Kaczorowski Antoni 301
Kalaros Tadeusz 104
Kalinowski Piotr 434
Kałhaur Jan 210, 221
Kałucki Stanisław 282
Kałusowski Stanisław 225
Kamiński Henryk 143

— Stefan 51

Kammler, kpt. 317
Kapuściński Janusz 104, 192, 234
Karaszewicz-Tokarzewski Michał 36–37, 42–44, 47,
88, 136, 143, 147, 468
Karpiński Marian 133, 439
Kaszubski Ryszard 104
Keck Karl H. 268
Kesselring Albert 460
Kiczan Stanisław 167
Kiedacz Zbigniew 64–66, 113, 153, 168, 261, 263, 265,
268–269, 271–273, 306–307, 334, 340, 379, 390
Kierkuć Jerzy 182, 210
Kiryeleja Leon 120
Kisiel, rtm. 120
Klakus Antoni 396
Klimecki Tadeusz 34, 51
Klimkowski Jerzy 11, 67, 72
Kobecki Romuald 235, 237, 270
Kochanowski 249
Kolasiński Tadeusz 39, 51
Kolator Alfred 421
Kolczyński Jan 193
Kołek Marian 104
Kopański Stanisław 33, 51, 59–61, 93, 105
Korczyński Antoni 32, 39, 51, 147
Kosiewicz Mieczysław 25, 27, 153
Kossakowski Tadeusz 32, 36, 38–40, 45, 48, 51, 54,
126, 136–137, 146, 149, 238, 468, 469
Kossmann Alfons 120
Kötke kpt. 328
Kowalczewski Ignacy 108–109–191, 192, 234
Kowalczyński Klemens 450, 453
Kowska Jadwiga 14
Kowalski Zdzisław 120
Kozakiewicz Eugeniusz 104
Kozłowski Czesław 109
Krajowski Wielisław 92
Kranz ppłk 346
Kraskowski Serafin 104
Kromp Mieczysław 291
Krüger mjr 314, 327, 328, 346
Krugłowski Gleb 269

Krzemiński Zdzisław 104
 Kuczera Zbigniew 67
 Kuczuk-Pilecki Alfred 280, 282, 284, 286, 290
 Kud Tadeusz 120
 Kukiełka Bolesław 11, 157, 163, 225, 228, 304–305,
 414, 419, 434, 456
 Kurowski Władysław 268
 Kwit Stanisław 285

L

Lachowicz Jan 278, 280, 287
 Lalak Zbigniew 11
 Landowski Antoni 120
 Lasocki Wiesław 88
 Lech Mieczysław 391
 Leligdowicz Mirosław 251
 Lemnitzer Lyman 105
 Lesiak Jerzy 281
 Lewandowski Marian 104
 Lewicki Wilhelm 95, 333, 361
 Lewiński Bolesław 44
 Lickindorf Stanisław 260
 Lipkowski Benedykt 212
 Lisicki Bolesław 213
 Lisowski Zbigniew 267, 270

Ł

Łowczowski Gustaw 353, 403, 424
 Ługowski, ppor. 304
 Łukjaniec Anastazy 109
 Łysakowski Aleksander 104

M

Maczek Stanisław 37, 106, 107, 446, 468
 Maćkowiak, plut. 252
 Magiera Franciszek 294
 Magnuski Janusz 86
 Majewski Edmund 261
 — ppor. 120
 — Tadeusz 106
 Majski Iwan 18
 Malecki Justyn 120
 Malinowski Antoni 234

— Jan 269

Marxreither, kpt. 318
 Masiak Ksawery 104
 Masztak Stanisław 280, 283, 290
 Matecki Józef 342
 Mayer mjr 328
 McCreery Richard 386, 392, 403, 424
 Mencil, por. 120
 Michalak Antoni 120
 Michniewicz Władysław 338
 Michułka Jan 282, 290
 Mieczkowski Aleksander 114, 120
 Mieszczankowski Zygmunt 234
 Mikliński Anatol 310
 Milewski Edward 110, 191
 Miszke Michał 124
 Misztak Kazimierz 381
 Mittelstaedt Kazimierz 104
 Młotek Mieczysław 9, 247
 Mokrzycki Bronisław 94, 96, 361
 Montgomery Bernard 152
 Moniew-Olechnowicz Jan 91, 436
 Motyka Feliks 80, 109, 158, 287, 290–291, 295, 330,
 346, 416, 425, 449
 Możdżeń Julian 104
 Mrazek Henryk 120

N

Nadolski Leon 201
 Napoleon 114, 416
 Nedzowski Ignacy 167
 Niebieszczański Olgierd 104
 Niewęglowski Antoni 104, 201
 Nitecki Henryk 101, 104, 457
 Nowina-Sawicki Witold 254, 258, 266
 Nowosadowski Antoni 104

O

Odzieżyński Roman 236
 Okulicki Leopold 23
 Orłowski Jan 247
 Orzeszko Jerzy 232
 Ostaniewicz Jerzy 120, 182

Ostrowski Henryk 104
— Ryszard 237

P

Paciorek Michał 62, 167, 315
Paluch Andrzej 251
Parczewski Stanisław 429
Paskiewicz Gustaw 36, 39, 44–46, 48, 51, 126, 136,
138, 149–152, 227, 238, 243, 468, 469
Peszek Walenty 247
Peters, por. 318
Piątkowski Henryk 325, 387
— Jerzy 263, 269
Pietrzak Wacław 184
Piłat Karol 277, 283–285, 292
Piłatowicz Antoni 252
Piotrowski Jan 120
Plisowski Kazimierz 236–237
Pluta Stanisław 48
Podhorski Zygmunt 236
Polak Bogusław 9
Polkowski Andrzej 267
Ponikiewski Witold 117, 212, 262, 303, 307
Popiel Leszek 269
Półchłopek Mieczysław 260, 262
Pragłowski Wiktor 442
Prószyński Stanisław 104
Pruszyński Lucjan 113
Przebojewski Witold 294
Przewłocki Marian 98, 129, 175, 186, 235, 236
Przybojewski Witold 104
Przybyło Łukasz 14
Przyszlakowski Stanisław 120
Puchalski Michał 104

R

Raciński Andrzej 393, 394
Radziukinas Tadeusz 120
Rafalski Bronisław 19, 25, 30, 49, 54, 126, 153
Rakowski Bronisław 51, 67, 99, 101, 104, 111, 189, 198,
210, 222–223, 234, 241, 243, 250, 252, 278, 314, 320,
344, 347, 350, 356, 379, 399, 406, 410–411, 413–418,
420–421, 425, 427, 431, 436, 442–443, 452, 458

Rankowicz Wojciech 114, 120–121, 188, 212, 214, 218,
223, 224
Raue, ppor. 328
Rekliński Karol 109
Rewers Feliks 323
Rędziejowski Jerzy 28, 274
Riedl Karol 105
Rogalski Bronisław 303, 304
Rottinger Hans 338
Rozen-Zawadzki Kazimierz 25, 27
Różycki Edmund 109
Rubnikowicz Władysław 235
Rudak Piotr 160, 161
Rudawski Tadeusz 20
Rudnicki Jan 101, 104, 201, 442
— Klemens 36, 51, 106, 250, 255, 264, 265, 299,
406
— Marian 109, 190, 230, 300, 324, 445, 450
Rukat Jan 304
Rutana Andrzej 104

S

Samira Włodzimierz 20, 27, 44, 78, 132, 153
Samulski Kazimierz 436
Sander Mieczysław 274
Sapiński Władysław 120
Senger und Etterlin Fridolin von 276
Serednicki Edward 236
Siciński Stanisław 64, 74
Siebert por. 326
Sielecki Stanisław 318, 344, 403
Sikorski Władysław 18, 21–24, 28–29, 32–33, 35, 44,
49, 51, 59, 174, 228
Skałacki Roman 235, 272
Skaradziński Bohdan 282
Skarżyński Wacław 104
Skibiński Franciszek 104–107, 207, 236
Sławiński Karol 155
Smodlibowski Antoni 115, 225, 326
Smrokowski Władysław 109, 264–265, 342, 429, 453
Sokołowski Zygmunt 81, 153, 190, 234, 260, 346
Sosnkowski Kazimierz 51, 54, 72, 74, 88, 94, 129,
160, 330

Sotnicki Seweryn 120
 Sowiński Stefan 91, 104
 Srokowski Włodzimierz 99
 Stacewicz Władysław 113, 213
 Stafiej Kazimierz 332
 Stalin Iosif 22, 28
 Staniewicz Stanisław 120
 Stańczyk Andrzej 91, 104, 109, 351–353, 463
 Starkiewicz Zenon 342
 Stoczkowski Wiktor 332
 Stojowski Jan 304
 Stryjewski Stanisław 81, 109, 153, 234, 260, 266,
 268–271, 319, 346
 Strzelecki Leon 108–109
 Studziński Adam 11, 155, 249, 257
 Suchcitz Andrzej 14, 154
 Sujkowski, por. 120
 Sulik Nikodem 310, 387, 390, 424, 426
 Sulisławski Mieczysław 33
 Suszyński Jan 104
 Szczypa Stanisław 120
 Szostak Stanisław 19–20, 32, 126, 129–130, 132, 147,
 153, 235
 Szostek Stanisław 120
 Szyszko-Bohusz Zygmunt 91, 186, 198, 223, 347, 361–
 362, 365, 367, 370–372, 375–376, 404, 428, 444

Ś

Ślepecki Eugeniusz 37
 Średnicki Aleksander 11, 155, 158, 163, 282, 286
 Świerczyński Jan 102, 104, 203, 343
 Świetlicki Henryk 37, 78, 147, 150, 153, 159, 278–
 279, 282, 287, 290
 Święcicki Eugeniusz 68, 89, 112, 115, 120–121, 125,
 223

T

Tabaczynski Jan 155
 Tarkowski Ludomir 284–285
 Tchórzewski Tadeusz 26
 Tommer Konrad 391
 Trejdosiwicz Tadeusz 247–248
 Twardowski Feliks 104

Tyliński Zdzisław 105, 201
 Tylka Władysław 166
 Tymieniecki Bohdan 11, 166, 187, 191, 226, 280, 290,
 315, 330, 356–357, 432, 435–436, 450
 Tyszkiewicz Stefan 20

U

Umiński Jan 114

V

Vietinghoff Heinrich von 460

W

Wajdowicz Edmund 104
 Wasiak Jan 289, 291
 Wavell Archibald 21
 Wawer Zbigniew 9, 14
 Wełdycz Józef 260, 261
 Wentzell Fritz 277, 338
 Węławowicz, por. 120
 Wiatr Józef 47, 116, 121
 Wierzbicki Bolesław 263
 Wilson Henry M. 28, 34, 42, 60, 64, 89
 Wiśniowski Kazimierz 24, 96, 236, 245, 249, 338
 Witkowski Antoni 247, 256
 Wojciechowski Bronisław 357
 Wojtecki Wiktor 379
 Wollen Karol 99
 Wróbel Kazimierz 281
 Wróblewska Beata 282

Z

Zadrąg Józef 120
 Zając Józef 29, 34, 35, 37–38, 42, 44–47, 62–63, 145–
 146, 150, 152, 172, 225
 Zajdziński Tadeusz 279
 Zakrzewski Stanisław 72, 104, 167, 169–170, 174, 260,
 266, 268, 315, 332–333, 357, 417, 430, 452
 Zaleski Wacław 235
 Zalewski Stefan 109
 Zaniewski Wiktor 172
 Zaorski Kazimierz 19, 32, 107, 153, 174, 236, 300,
 323, 326, 330–331, 342–344

PANCERNI I UŁANI
GENERAŁA ANDERSA

Zaremba Zdzisław Jan 187

Zarzycki Sławomir 120

Zasadni Józef 166, 282, 290, 295

Ząbkowski Ludwik 321

Zerbst Benno 104

Ziarno Antoni 182

Zieliński Tadeusz 66, 182, 261, 263, 266, 268, 270

Ż

Żebrowski Marian 9, 44, 78, 148, 155, 228

Żelaski Stanisław 99

Żółtowski Franciszek 120

Żymierski Józef 30

— Michał 188